

Εισαγωγή

Έχασε πια κάθε ελπίδα για τον παράδεισο,
όμως γαντζώνεται στην πιο μεγάλη ελπίδα
της αιώνιας καταδίκης.

ΒΙΡΤΖΙΝΙΑ ΓΟΥΛΦ

Σπάνια αναφέρεται, αλλά ο φόβος είναι το πρώτο συναίσθημα που βιώνει ο άνθρωπος στη Βίβλο. Δεν είναι η επιθυμία ούτε η ντροπή, αλλά ο φόβος. Ο Αδάμ τρώει τον καρπό του δέντρου, ανακαλύπτει τη γύμνια του και κρύβεται από το Θεό, ομολογώντας: «Φοβήθηκα, γιατί είμαι γυμνός». Πριν από αυτή την ομολογία, ο Θεός δημιουργεί και βλέπει ότι τα δημιουργήματά του είναι ενάρετα. Βλέπει ότι ο Αδάμ δεν έχει ταίρι, κι αυτό δεν είναι καλό. Η Εύα βλέπει ότι το δέντρο της γνώσης ήταν «αρεστόν εις τους οφθαλμούς και επιθυμητόν ως δίδον γνώσιν». Αυτά όμως είναι αποστειρωμένα λόγια, χωρίς τις φορτισμένες εκφράσεις της ευγνωμοσύνης ή της αποστροφής. Όλοι κοιτάζουν, όλοι βλέπουν. Ποιος όμως νιώθει; Μόνο όταν οι πρωτόπλαστοι τρώνε τον απαγορευμένο καρπό, ακούμε για βιωμένη εμπειρία. Κι αυτή έχει να κάνει με το φόβο. Γιατί όμως το φόβο; Ίσως διότι, για τους συγγραφείς της Βίβλου, ο φόβος είναι το πιο έντονο από όλα τα συναισθήματα. Πριν νιώσουν φόβο, ο Αδάμ και η Εύα υπήρχαν και δρούσαν στον κόσμο, χωρίς ωστόσο να τον βιώνουν έντονα. Όταν φοβήθηκαν, πλημμύρισαν από εμπειρίες, με το Θεό να τους υπόσχεται ακόμα περισσότερες: στην Εύα τις ωδίνες της γέννας, στον Αδάμ τη σκληρή δουλειά, και στους δύο την τρομερή επίγνωση του θανάτου. Προτού γνωρίσουν το φόβο, ο Αδάμ και η Εύα αντιλαμβάνονταν με κάποια νωθρότητα το καλό και κάπως συγκεχυμένα το κακό. Όταν γνώρισαν το κακό, έγιναν θεατές της ίδιας τους της ζωής – ηθοποιοί με μερική συνείδηση του ρόλου τους, στην καλύτερη περίπτωση. Ο Αδάμ κατονομάζει, η Εύα ενδίδει, κανείς τους όμως δεν γνωρίζει πραγματικά τι ακριβώς κάνουν. Όταν φοβούνται, γνωρίζουν. Ο επιπόλαιος πειρασμός δίνει τη θέ-

ση του στη δραματική επιλογή, η αδράνεια της κίνησης, στην επιλογή της δράσης. Η ιστορία τους –η ιστορία μας– έχει μόλις ξεκινήσει.¹

Μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, μας λένε οι συγγραφείς, ένα εντελώς διαφορετικό είδος φόβου ακολούθησε μια παρόμοια διαδρομή από την παθητικότητα στην ευαισθητοποίηση και τη δράση. Πριν από την 11η Σεπτεμβρίου, οι Αμερικανοί υποτίθεται πως ζούσαν στην Εδέμ, βυθισμένοι στη ζεστασιά ενός κοινωνικού αυτισμού. Σύμφωνα με τον Ντέιβιντ Μπρουκς, το κυρίαρχο ρεύμα της εποχής μάς ήθελε να καλλιεργούμε τον «ιδιωτικό μας παράδεισο», να μας θερμαίνει, κατά τον Ντον Ντε Λίλο, η «ουτοπική λάμψη του κυβερνοκεφαλαίου». Εκείνη την εποχή, η μακαριότητα έμοιαζε να είναι το λαμπρό άνθος της ειρήνης και της ευημερίας. Στην πραγματικότητα όμως ήταν, όπως πολλοί υποστήριξαν, ο σάπιος καρπός της παρακμής και της κατάρτισης. Όταν δεν υπάρχουν δυσκολίες, όταν δεν αισθανόμαστε καμία απώλεια, η αντίληψή μας για τον κόσμο θαμπώνει, οι μύες μας ατροφούν. Αποκαλύπτοντας τη μειωμένη όρεξή μας για εμπειρία, ο Μπρουκς σημειώνει ότι η πιο διάσημη τηλεοπτική κωμική σειρά της εποχής ήταν το *Seinfeld*, «ένα σόου για το τίποτα». Η 11η Σεπτεμβρίου όμως, γράφει ο Φρανκ Ριτς, ήταν ένας «εφιάλτης», που μας ξύπνησε από ένα «επιπόλαιο αν όχι ολέθριο δεκάχρονο όνειρο». Ο φόβος που προκάλεσε, προσθέτει ο Μπρουκς, τα έσβησε όλα μονομιás «καταστρέφοντας κατά πολύ την τρυφηλότητα την οποία επιτρέπαμε στον εαυτό μας» στη δεκαετία του '90. Σύμφωνα με τον Τζορτζ Πάκερ, μας έφερε πίσω την «εργήγορση, τον πόνο, την αποφασιστικότητα, ακόμα και την αγάπη» – την ίδια την εμπειρία. Ο Πάκερ μάς παραπέμπει στα λόγια ενός επενδυτή τραπεζίτη, ο οποίος κατάφερε να ξεφύγει από το Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου, όπου βρισκόταν την ημέρα της επίθεσης: «Δεν είμαι σοκαρισμένος. Μου αρέσει αυτή η κατάσταση. Δεν υπήρξα ποτέ πιο συνειδητοποιημένος στη ζωή μου». Ο φόβος επανέφερε την ξεκάθαρη γνώση ότι το κακό υπάρχει, καθιστώντας, με αυτό τον τρόπο, και πάλι δυνατή την ηθική, ενσυνείδητη δράση. Αυτό που θα έπρεπε να μας τρομάζει δεν ήταν μια επανάληψη της 11ης Σεπτεμβρίου, αλλά, σύμφωνα με τον Πάκερ, η «επιστροφή στην κανονικότητα», γιατί αυτό θα σήμαινε «αντί για δημόσια μνημεία, ιδιωτική κατανάλωση· αντί για κέντρα αιμοδοσίας, κέντρα διασκέδασης», αντί για πολιτική προστασία, ατομική αποσύνθεση. Η 11η Σεπτεμβρίου δεν ήταν η τελευταία σελίδα της ιστορίας. Όπως ο σωτήριος φόβος του Αδάμ και της Εύας, ήταν μόλις η αρχή.²

Το βιβλίο αυτό αφορά το φόβο, ιδίως όπως υπεισέρχεται στη νεότερη πολιτική. Με τον όρο «πολιτικός φόβος» εννοώ αφενός την ανησυχία που νιώθουν οι άνθρωποι για κάποιο κακό που απειλεί τη συλλογική τους ευδαιμονία –το

φόβο της τρομοκρατίας, τον πανικό μπροστά στην εγγληματικότητα, την αγωνία για την ηθική παρακμή– και αφετέρου τον εκφοβισμό που ασκείται σε άνδρες και γυναίκες από κυβερνήσεις ή ομάδες. Εκείνο που καθιστά τα δύο αυτά είδη φόβου πολιτικά και όχι προσωπικά είναι ότι εκπορεύονται από την κοινωνία ή έχουν συνέπειες στην κοινωνία. Οι προσωπικοί μας φόβοι, όπως ο δικός μου φόβος για τα αεροπλάνα ή ο δικός σας για τις αράχνες, προέρχονται από την ψυχολογική μας κατάσταση ή τις εμπειρίες μας, και έξω από εμάς τους ίδιους μικρή επίδραση έχουν. Ο πολιτικός φόβος, αντίθετα, απορρέει από συγκρούσεις μέσα σε μια κοινωνία ή ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνίες. Ο φόβος ενός Αμερικανού για την τρομοκρατία, για παράδειγμα, είναι μια αντίδραση στις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου και στη διαπάλη μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και του ριζοσπαστικού Ισλάμ. Ο φόβος των μαύρων Αμερικανών για την αστυνομία –ή, σε παλαιότερες περιόδους, των σοβιετικών πολιτών για την κυβέρνηση τους και των Νοτιοαφρικανών ακτιβιστών κατά του απαρχαίντ για τη δική τους– προέρχεται από διενέξεις στον πολιτικό κόσμο. Ο πολιτικός φόβος μπορεί επίσης να έχει ευρύτατες επιπτώσεις. Μπορεί να υπαγορεύσει κρατικές πολιτικές, να φέρει νέες ομάδες στην εξουσία και να κρατήσει άλλες εκτός, να δημιουργήσει νόμους και να τους ανατρέψει. Ο φόβος του κομμουνισμού στη διάρκεια των πρώτων χρόνων του Ψυχρού Πολέμου, για παράδειγμα, συνέβαλε στην υποχώρηση του Νιου Ντιλ. Οι φόβοι των μαύρων για την εξουσία των λευκών και των λευκών για την εξέγερση των μαύρων επέβαλαν έναν αιώνα κυριαρχίας του φυλετικού διαχωρισμού. Ο πολιτικός φόβος συνδέεται συχνά με κυβερνητικούς νόμους, όχι όμως πάντα, τουλάχιστον όχι ανοικτά. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, το φόβο που νιώθει μια γυναίκα για το βίαιο άντρα της ή μια εργαζόμενη για το σκληρό εργοδότη της. Για έναν απλό παρατηρητή, οι φόβοι αυτοί είναι προσωπικοί, προϊόντα μιας ατυχούς, αλλά ολότελα ιδιωτικής, διαταραχής των σχέσεων εξουσίας. Στην πραγματικότητα ωστόσο, είναι πολιτικοί. Πηγάζουν από διάχυτες κοινωνικές ανισότητες και συμβάλλουν στη διαιώνιση μακροχρόνιων παραδόσεων κυριαρχίας εις βάρος των γυναικών και των εργαζομένων. Αυτές οι ανισότητες και οι παραδόσεις συχνά ενισχύονται, έστω και έμμεσα, και δημιουργούνται, έστω και σε μικρό βαθμό, από κυβερνητικές πολιτικές. Πίσω από τη βία που ασκεί ο άντρας στη σύζυγό του κρύβονται νόμοι και πεποιθήσεις, που, εδώ και αιώνες, αναγνωρίζουν την εξουσία του συζύγου πάνω στη σύζυγό του· πίσω από τη βαναυσότητα του εργοδότη υπάρχουν καταστατικά, παλαιά και νέα, που του διασφαλίζουν τη δύναμη της επιβολής στους υπαλλήλους του.

Θέτω εδώ τρία ζητήματα που σχετίζονται με τον πολιτικό φόβο. Το πρώτο

αφορά το πώς τον αντιλαμβανόμαστε· το δεύτερο, το πώς και γιατί φτάσαμε να τον αντιλαμβανόμαστε με αυτόν τον τρόπο· το τρίτο, το πώς θα μπορούσαμε να τον αντιληφθούμε διαφορετικά. Τα επιχειρήματα που διατυπώνω μπορούν να συνοψισθούν στο εξής: Παρότι ο φόβος έχει μια πολιτική διάσταση, συχνά την αγνοούμε ή την παρερμηνεύουμε, πράγμα που μας δυσκολεύει να καταλάβουμε πώς και γιατί χρησιμοποιείται ο φόβος. Πεισμένοι ότι μας λείπουν οι ηθικές ή πολιτικές αρχές που θα μπορούσαν να μας κρατήσουν ενωμένους, απολαμβάνουμε την εμπειρία του φόβου, όπως έκαναν πολλοί συγγραφείς μετά την 11η Σεπτεμβρίου, διότι μόνο ο φόβος μπορεί, πιστεύουμε, να μας μετατρέψει από απομονωμένους πολίτες σε έναν ενωμένο λαό. Εκλαμβάνοντας τον πολιτικό φόβο ως το έδαφος της δημόσιας ζωής μας, αρνούμαστε να δούμε τις αδικίες και τις έριδες που κρύβονται κάτω από αυτό. Μένουμε τυφλοί μπροστά στις συγκρούσεις του πραγματικού κόσμου που κάνουν το φόβο εργαλείο πολιτικής κυριαρχίας και προώθησης, στερούμαστε τα μέσα που θα μπορούσαν να αμβλύνουν αυτές τις συγκρούσεις και διασφαλίζουμε εν τέλει την πρόσδεσή μας στο άρμα του φόβου. Ίσως αυτό ακριβώς επιδιώκουν ορισμένοι στην κοινωνία μας: τη μόνιμη πρόσδεσή μας στο άρμα του φόβου. Ωστόσο, αφού ο φόβος σπάνια αποφέρει, μακροπρόθεσμα, την ενότητα και την ενέργεια που πολλοί ελπίζουν να αποκομίσουν από αυτόν, θα πρέπει μάλλον να αναζητήσουμε τα αγαθά αυτά κάπου αλλού, και να προσεγγίσουμε το φόβο γι' αυτό που είναι –ένα σύμπτωμα διάχυτων συγκρούσεων και πολιτικής δυστυχίας– παρά για ό,τι δεν είναι.

ΠΩΣ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΟΜΑΣΤΕ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΦΟΒΟ

Ήταν ο Γάλλος δοκιμογράφος Μισέλ ντε Μοντέν αυτός που πρώτος διακήρυξε «Αυτό που φοβάμαι περισσότερο είναι ο φόβος». Έκτοτε φιλόσοφοι και πολιτικοί, λόγιοι και ειδικοί, ακολούθησαν το παράδειγμά του, κρίνοντας ότι ο φόβος αποτελεί το μεγαλύτερο δεινό του πολιτισμού, το πιο θανάσιμο εμπόδιο της δημοκρατίας, τον εχθρό που πρέπει να καταπολεμηθεί με κάθε κόστος.³ Κάτι όμως μέσα μας αντιστέκεται σε αυτή την αρνητική προδιάθεση. Μοιάζει σαν να μας αρέσει –ή να αρέσει σε αυτούς που μιλούν εξ ονόματός μας– η ιδέα ότι τελούμε υπό καθεστώς φόβου. Όχι επειδή ο φόβος μάς προειδοποιεί για τον πραγματικό κίνδυνο ή μας παροτρύνει να αναλάβουμε δράση εναντίον του, αλλά επειδή υποτίθεται ότι δημιουργεί μία δυνατή εμπειρία. Οξύνει τις αισθήσεις μας όσο κανένα άλλο συναίσθημα, αναγκάζοντάς μας να βλέπουμε και να δρούμε στον κόσμο με νέους και περισσότερο ενδιαφέροντες τρόπους, να συ-

νειδητοποιούμε πιο έντονα τις ηθικές διαφοροποιήσεις καθώς και το περιβάλλον και τους εαυτούς μας. Σύμφωνα με τον Τζον Λοκ, από τις ηγετικές μορφές του σύγχρονου φιλελευθερισμού, ο φόβος είναι μια ανησυχία, «ένα ξεβόλεμα του πνεύματος» και «αυτό που κυρίως, εάν όχι μόνο, προωθεί την εργατικότητα και τη δραστηριότητα του ανθρώπου είναι η ανησυχία». Ίσως πιστεύαμε πως οι άνθρωποι δρουν παρακινούμενοι περισσότερο από την επιθυμία, ο Λοκ όμως επέμενε ότι «ένα διάπυρο ένδυμα» –όπως ο φόβος– «μας δίνει μεγαλύτερη ώθηση από την προοπτική των μεγάλων απολαύσεων». Με παρόμοιο τρόπο υποτιμά τις ηδονές και ο συντηρητικός αντίπαλος του Λοκ Έντμουντ Μπερκ. Η ηδονή προκαλεί μια τερατώδη καταβύθιση του εαυτού, έγραφε, μια «ασθενική ηρεμία», η οποία οδηγεί σε κατάσταση προχωρημένης παρακμής, εάν όχι στον ίδιο το θάνατο. Αντίθετα, όταν φανταζόμαστε την προοπτική του «πόνου και του τρόμου», βιώνουμε μία «ηδονική φρίκη». Χωρίς το φόβο, είμαστε παθητικοί· με το φόβο, εξυψωνόμαστε στο «δυνατότερο συναίσθημα που μπορεί να νιώσει το ανθρώπινο πνεύμα».⁴

Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στην πολιτική. Ενώ οι περισσότεροι σύγχρονοι συγγραφείς και πολιτικοί αντιμετωπίζουν τον πολιτικό φόβο σαν εχθρό της ελευθερίας, του ορθού λόγου και άλλων αξιών του Διαφωτισμού, συχνά τον ενστερνίζονται, ενάντια στην ίδια τη θέλησή τους, ως πηγή πολιτικής ζωτικότητας. Παρόλο που καταδικάζουν την τρομοκρατία των Ιακωβίνων, το δεσποτισμό των Σοβιετικών, τη γενοκτονία των Βαλκανίων ή την τρομοκρατία της 11η Σεπτεμβρίου, στο φόβο όλων αυτών των δεινών, βλέπουν ευκαιρίες για συλλογική ανανέωση. Όχι για τα θύματα, αλλά για εμάς, που παρακολουθούμε από μακριά αυτά τα δεινά. Ο πολιτικός φόβος υποτίθεται πως μας διδάσκει τη βαρύτητα κάποιων ιδιαίτερων πολιτικών αξιών. Ο φόβος του εμφυλίου πολέμου, για παράδειγμα, υποτίθεται ότι καλλιεργεί το σεβασμό απέναντι στο κράτος δικαίου, ο φόβος του ολοκληρωτισμού, την εκτίμηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας, ο φόβος του φονταμενταλισμού, την ενίσχυση της ανεκτικότητας και του πλουραλισμού. Φοβούμενοι πως θα μολυνθούμε από αυτές τις ασθένειες, πειθόμαστε να πάρουμε τα κατάλληλα μέτρα ώστε να τις αποφύγουμε. Μόλις πεισθούμε, εκτιμούμε και αναγνωρίζουμε, αντίθετα με ό,τι κάναμε προηγουμένως, την αξία αντιδότην όπως το κράτος δικαίου, η φιλελεύθερη δημοκρατία και ούτω καθεξής. Ο πολιτικός φόβος υποτίθεται επίσης πως υποκινεί μία γενικότερη πνευματική αφύπνιση. Χωρίς τον κίνδυνο και τον συνεπαγόμενο φόβο, δεν χάνουμε μόνο τη φλογερή μας πίστη στις πολιτικές αξίες, χάνουμε κάθε πίστη. Νιώθουμε νεκροί. Μόνο όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με το φόβο, παρακινούμαστε να αναλάβουμε δράση θεωρώ-

ντας ότι υπάρχει κάτι στον κόσμο που δικαιολογεί τις προσπάθειές μας να παραμείνουμε σ' αυτόν.

Προκειμένου να μπορεί να μας κινητοποιεί ο πολιτικός φόβος, το αντικείμενό του πρέπει να ανήκει στην επικράτεια της πολιτικής κι ωστόσο κατά κάποιον τρόπο, στη σκέψη των πιο φοβισμένων, να μένει μακριά από αυτήν. Για να μας κάνει ο φόβος να δεσμευτούμε σε πολιτικές αξίες όπως το κράτος δικαίου ή η φιλελεύθερη δημοκρατία, πρέπει οι αρχές αυτές να κινδυνεύουν από κάποια πολιτική απειλή. Σαφώς η απειλή μιας παραθαλάσσιας πόλης από παλιρροιακό κύμα μπορεί να γίνει αφορμή για την παρακίνηση δημόσιας δράσης, αλλά οι φυσικές καταστροφές σπάνια παρακινούν τους πολίτες να ενστερνιστούν ή να θέσουν σε εφαρμογή συγκεκριμένες πολιτικές αρχές. Πολιτικές απειλές όπως ένας πόλεμος ή μια εξέγερση, εντούτοις, απαιτούν από μια κοινωνία να προσδιορίσει ή να επιβεβαιώσει τα πιστεύω της, να ενεργοποιηθεί ενάντια στην απειλή από την πλευρά των πολιτικών αξιών της. Σε αντιδιαστολή με μια φυσική καταστροφή, η πολιτική καταστροφή αναγκάζει μια κοινωνία να ανακαλύψει και να προωθήσει τα πολιτικά ιδεώδη, που σε λιγότερο απειλητικές περιστάσεις μπορεί απλώς να προκαλούσαν πλήξη.

Στην αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας, για παράδειγμα, ο νεαρός Αβραάμ Λίνκολν σχολίαζε την αδιαφορία και τη νάρκωση των συμπατριωτών του. Άνετοι και εφησυχασμένοι, δεν εκτιμούσαν τις αξίες που είχαν κάποτε παρακινήσει τους γεννήτορές τους να πάρουν τα όπλα και να αγωνιστούν για την ελευθερία. Οι άνδρες που δημιούργησαν το δημοκρατικό πολίτευμα, θρηνούσε ο Λίνκολν, «ήταν ισχυροί σαν απόρθητο φρούριο· αλλά, ό,τι δεν θα κατάφεραν ποτέ να πετύχουν οι εισβολείς, το πέτυχε το αθόρυβο τυροβολικό των καιρών· η ανύψωση των τειχών. Χάθηκαν». Την ίδια ώρα, με το αναρχικό πνεύμα της οχλοκρατίας να προελαύνει, η Αμερική του Λίνκολν απειλούνταν από το νευρικό κλίμα της ανομίας και της λαϊκής βίας. Τι θα μπορούσε να επαναφέρει τη δημοκρατία στις αυθεντικές της αξίες και να υποδαυλίσει την πολιτική εμπλοκή των πολιτών; Η ίδια η επίγνωση αυτής της βίας, η συνειδητοποίηση ότι «υπάρχει, ακόμα και τώρα, κάποιος κακός οiwνός ανάμεσά μας». Η γνώση ότι οι βάρβαροι βρίσκονταν προ των πυλών θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια νέα εκτίμηση των επιτευγμάτων των ιδρυτών της χώρας και να εμπνεύσει μια νέα «πολιτική θρησκεία» – μια θρησκεία του νόμου, καθαγιασμένη από τη μνήμη της παλιάς και της επαπειλούμενης αιματοχυσίας. Ο φόβος της πολιτικής καταστροφής, με άλλα λόγια, θα αφύπνιζε μια γενιά το μόνο καθήκον της οποίας ήταν να μεταβιβάσει όσα είχε κληρονομήσει.⁵

Την ώρα που πολλοί αναλυτές και ηγέτες βλέπουν ευκαιρίες στο φόβο πολιτι-

κών απειλών, επιμένουν να θεωρούν αυτές τις απειλές ως μη πολιτικές, σαν να μην σχετίζονται σοβαρά με τα ζητήματα και τις διαφωνίες που κυριαρχούν στην πολιτική συζήτηση και δράση. Ας αναλογιστούμε πάλι την αντίδραση των Αμερικανών πολιτικών σχολιαστών στην 11η Σεπτεμβρίου. Μολονότι πολλοί ενστερνίστηκαν τον πολιτικά αφυπνιστικό φόβο των ημερών, υποστήριξαν πως η τρομοκρατία που τον προκάλεσε δεν προέκυψε από πολιτικές υποθέσεις. Δεν ήταν η εχθρότητα των αεροπειρατών απέναντι στο κράτος των ΗΠΑ, για παράδειγμα, που οδήγησε τρία αεροπλάνα ενάντια στο Πεντάγωνο και στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου. Ούτε ήταν η οργή για το πατρονάρισμα του Ισραήλ ή τη χρηματοδότηση δεσποτικών καθεστώτων στη Μέση Ανατολή από την Αμερική. Οι τρομοκράτες της 11ης Σεπτεμβρίου, υποστήριξαν πολλοί, απλώς δεν ενδιαφέρονταν για την πολιτική. «Η ενόχλησή τους», εξηγούσε ο Τόμας Φρίντμαν, «έχει ψυχολογικές ρίζες, όχι πολιτικές».⁶ Για κάποιους σχολιαστές, η τρομοκρατία πυροδοτήθηκε από ένα άγχος απέναντι στη νεωτερικότητα, από την προέλαση της εκκοσμίκευσης και άλλων δυτικών αξιών, που απειλούσαν την ευαίσθητη αίσθηση της ταυτότητας του μουσουλμανικού κόσμου. Αυτό το άγχος δεν είχε καμία σχέση με την εξουσία, τις πλουτοπαραγωγικές πηγές ή την πολιτική. Είχε να κάνει αποκλειστικά με την πολιτισμική ένταση. Οι άνθρωποι που διακατέχονται από τέτοιο άγχος, συνεχίζει το ίδιο επιχείρημα, είναι ώριμοι να δεχθούν την ολοκληρωτική σκέψη του ισλαμικού ριζοσπαστισμού, όπου ο Αλλάχ χρησιμεύει ως υποκατάστατο μιας χαμένης αίσθησης κύρους και η τρομοκρατία αντικαθιστά μια χαμένη αλληλεγγύη.⁷ Για άλλους παρατηρητές, η ψυχολογία της τρομοκρατίας ήταν περισσότερο προσωπική και λιγότερο πολιτισμική. Για να κατανοήσουμε τι ήταν αυτό που ώθησε τον Μοχάμετ Άτα, τον αιγυπτιακής καταγωγής αρχηγό της επίθεσης της 11ης Σεπτεμβρίου, ορισμένοι αναλυτές πρότειναν να δούμε «τα ανώριμα στοιχεία της προσωπικότητάς του».⁸ Μεγάλη συζήτηση έγινε για το γεγονός ότι ο Άτα δεν αποχωριζόταν την αγκαλιά της μάνας του ακόμα και αφού πήγε στο κολέγιο. Ο πατέρας του Άτα παραπονιόταν ότι η σύζυγός του ανέθρεψε το γιο τους σαν κορίτσι, και συχνά έλεγε στο νεαρό Μοχάμετ «Πρέπει να γίνεις σκληρός, αγόρι μου». Ο Άτα δεν είχε καμιά σχέση με γυναίκες μέχρι το θάνατό του. (Στη διαθήκη του άφησε αυστηρές οδηγίες να μην παρευρεθεί κανένας στην κηδεία του.) Ζούσε σε ένα ροζ σπίτι. Παρόλο που οι φίλοι του Άτα ισχυρίστηκαν ότι τον είχε εξοργίσει η υποστήριξη των ΗΠΑ στην αυταρχική αιγυπτιακή κυβέρνηση, ο Πόλεμος του Κόλπου και η ειρηνευτική Συμφωνία του Όσλο, το συμπέρασμα που έβγαζαν αυτά τα δημοσιεύματα ήταν σαφές: ο Άτα και οι συνεργοί του έπασχαν από μια ταραγμένη αρρενωπότητα: η 11η Σεπτεμβρίου ήταν έργο σεξουαλικά αμφίθυμων αγοριών, στην προσπάθειά τους ν' αποδείξουν ότι ήταν άνδρες.⁹

Στο σημείο αυτό παρατηρούμε μια αντίφαση στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουμε το φόβο. Από τη μια, βλέπουμε τον πολιτικό φόβο ως ευκαιρία για αναγέννηση, ως την κατάλληλη στιγμή για την εκτέλεση των πολιτικών συνταγών που θα συντηρήσουν το φόβο. Από την άλλη, αντιμετωπίζουμε τα αντικείμενα του φόβου μας σαν να μην έχουν πολιτικό περιεχόμενο. Πιθανόν αυτή η αντίφαση δεν μπορεί να επιλυθεί μόνο μέσα από τη λογική· διότι αν και πηγάζει από την αφηρημένη σκέψη, ενισχύεται από την πολιτική αναγκαιότητα. Όταν κατανοούμε τα αντικείμενα του φόβου μας ως μη πολιτικά, αυτό μας επιτρέπει να τα διαχειριζόμαστε ως ανυπέροβλους εχθρούς. Δεν μπορούμε με κανέναν τρόπο να ζήσουμε μαζί τους: πρέπει να σκοτωθούν ή να αναχαιτιστούν. Όταν κατανοούμε τα αντικείμενα του φόβου μας ως μη πολιτικά, αυτό επίσης ανανεώνει την αίσθηση του «εμείς» ως συλλογικότητας. Όταν φοβόμαστε, μοιάζουμε σαν τους θεατές σε ένα πλημμυρισμένο από κόσμο θέατρο που καλούνται να αντιμετωπίσουν κάποιον που σήμανε έναν άκυρο συναγερμό πυρκαγιάς: είναι ενωμένοι, όχι επειδή μοιράζονται κοινές πεποιθήσεις ή επιθυμίες, αλλά επειδή όλοι τους απειλούνται. Εάν κατανοήσουμε ως βαθιά πολιτικά τα αντικείμενα του φόβου μας, τότε θα μπορούσαμε να τα κάνουμε αντικείμενα συζήτησης, όπως κάνουμε και με άλλα πολιτικά ζητήματα. Μπορεί να ανακαλύψουμε ότι είμαστε λιγότερο ενωμένοι με τους συμπολίτες μας από ό,τι πιστεύαμε. Ορισμένοι από εμάς μπορεί να νιώθουν συμπάθεια για τα προβλήματα των εχθρών μας· άλλοι μπορεί να μην τους θεωρούν τόσο ανηλεείς ή επικίνδυνους. Απεναντίας, εάν απομακρύνουμε τα αντικείμενα του φόβου μας από την πολιτική αντιπαράθεση, θα επιτύχουμε την πολιτική ενότητα –και αναγέννηση– την οποία τόσο πολλοί συγγραφείς λαχταρούν.

ΓΙΑΤΙ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΟΜΑΣΤΕ ΕΤΣΙ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΦΟΒΟ

Δεν αντιλαμβανόμασταν πάντα τον πολιτικό φόβο με αυτόν τον τρόπο. Όπως και στη βιβλική *Γένεση*, οι περισσότεροι συγγραφείς πριν από τη σύγχρονη εποχή θεωρούσαν το φόβο ένα κατασκευάσμα των ηθικών μας πεποιθήσεων, οι οποίες αποτελούσαν προϊόντα της πολιτικής διαπαιδαγώγησης, των νόμων και των θεσμών. Γι' αυτούς τους συγγραφείς, ο φόβος δεν μπορούσε να είναι εργαλείο πολιτικής αναγέννησης· και τα αντικείμενά του δεν μπορούσαν παρά να είναι πολιτικά, διότι ο φόβος στηριζόταν σε μια προϋπάρχουσα κατανόηση του καλού και του κακού. Μόνο εάν ήδη γνωρίζαμε τι είναι καλό, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε το κακό και να το φοβόμαστε. Αυτό που καθιστούσε κάτι αντικείμενο φόβου, με άλλα λόγια, ήταν η ηθική, και πίσω από την ηθική, η πολιτική.

Ο Αριστοτέλης, για παράδειγμα, πίστευε ότι ο φόβος ενός ατόμου αποτελούσε την κατάληξη ενός διαλόγου μεταξύ των παθών και των πεποιθήσεών του. Ο ηθικός στοχασμός βοηθούσε στον καθορισμό των αντικειμένων του φόβου ενός προσώπου. Ένας άνθρωπος που αναγνώριζε τη διαφορά μεταξύ αρετής και φαυλότητας, ήταν σε θέση να συνειδητοποιήσει ότι η ατίμωση στο πεδίο της μάχης ήταν φαυλότητα, ενώ η φτώχεια όχι. Συνεπώς, θα φοβόταν την πρώτη, όχι όμως τη δεύτερη. Από τον ηθικό στοχασμό εξαρτιόταν επίσης η αντίδραση ενός ατόμου απέναντι στο φόβο. Ανάλογα με το βαθμό της αρετής του, ένας φοβισμένος άνθρωπος αντιμετώπιζε με το θάνατο στη μάχη θα μπορούσε να δραστηριοποιηθεί, να μείνει και να πολεμήσει, ή απλώς να φροντίσει να προστατευθεί. Ο ανδρείος, σύμφωνα με την περίφημη αριστοτελική διατύπωση, είναι αυτός που φοβάται «όσα πρέπει και διότι πρέπει και καθώς πρέπει και όταν πρέπει».¹⁰ Ο Αυγουστίνος πίστευε ότι «ο πιο σημαντικός παράγοντας» σε κάθε συναίσθημα, συμπεριλαμβανομένου και του φόβου, ήταν «ο χαρακτήρας της ανθρώπινης θέλησης». Μια αγαθή θέληση χαρακτήριζε τον άνθρωπο του οποίου «τα συναισθήματα θα είναι άξια εκτίμησης κι όχι επιτίμησης», μια κακή θέληση τον άνθρωπο του οποίου «τα συναισθήματα θα είναι λανθασμένα». Οι γνήσιοι χριστιανοί, συνέχιζε ο Αυγουστίνος, «διαβιούν σύμφωνα με τα κριτήρια που έθεσε ο Θεός» και συνεπώς «αισθάνονται φόβο και επιθυμία, πόνο και χαρά καταπώς ορίζουν οι ιερές γραφές και τα ενάρετα διδάγματα». Τόσο για τον Αριστοτέλη όσο και για τον Αυγουστίνo, ο φόβος συνδεόταν στενά με την ορθολογική κρίση του ατόμου για το καλό και το κακό, την αρετή και τη φαυλότητα.¹¹

Στην Παλαιά Διαθήκη, επίσης, ο φόβος εξαρτάται από μια προϋπάρχουσα ηθική γνώση. Ακόμα και στις πρώτες σελίδες της *Γένεσης*, αυτό που εγείρει το φόβο του Αδάμ είναι η συναίσθηση, κάτι μεταξύ προ-ηθικής και ηθικής, της γυναικότητας του, την οποία ο Αδάμ αποκτά μόνο αφού πρώτα έχει γευτεί τον καρπό από το δέντρο της γνώσης. Στο *Δευτερονόμιο*, ο Μωϋσής παροτρύνει τους Εβραίους: «Τον Κύριο τον Θεό σου θα φοβάσαι». Ωστόσο ο φόβος του Θεού, ανακαλύπτει ο Μωϋσής, αποτελεί μια ηθική επιταγή, την οποία οι πιστοί διατάσσονται να τηρούν, ξανά και ξανά – με τον ίδιο τρόπο που πρέπει συνεχώς να τους υπενθυμίζεται να μην κλέβουν, να μην σκοτώνουν ή να μην επιθυμούν τις γυναίκες των γειτόνων τους. Επιπλέον, οι Ισραηλίτες πρέπει να αποκτήσουν λόγους να φοβούνται· ο Μωϋσής αναγκάζεται να εξηγήσει: «Και ο Κύριος μάς πρόσταξε να τηρούμε όλα αυτά τα διατάγματα, να φοβόμαστε τον Κύριο τον Θεό μας, για να ευημερούμε πάντοτε, για να μας διατηρεί ζωντανούς, όπως τη σημερινή μέρα». Όπως ο Αριστοτέλης παροτρύνει τον ενάρετο άνθρωπο να ξεπερνά το φόβο του για τη φτώχεια και να κρατά το φόβο του για την ατίμωση,

έτσι και ο Μωϋσής ενθαρρύνει τους Εβραίους να εγκαταλείψουν το φόβο τους για τους εχθρούς τους και να τον αντικαταστήσουν με το φόβο του Θεού. Ο πρώτος φόβος υποδεικνύει τη μικρή εκτίμηση απέναντι στις εντολές του Θεού, την αποτυχία του ηθικού φαντασιακού που οδηγεί στο φόβο του Θεού: «Δεν θα τους φοβηθείτε (εν.: τους εχθρούς)· επειδή, ο Κύριος ο Θεός σας αυτός θα πολεμήσει προς υπεράσπισή σας».¹²

Οι προνεωτερικοί στοχαστές, θρησκευτικοί και κοσμικοί, υποστήριζαν ότι ο φόβος έπρεπε σκόπιμα να καλλιεργείται και να στηρίζεται στη σοβαρή κατανόηση του χαρακτήρα ανδρών και γυναικών και της συμπεριφοράς τους ως ηθικών όντων. Η ανάπτυξη αυτών των ηθικά προσδιορισμένων φόβων απαιτούσε επίσης ένα πλέγμα πολιτικών θεσμών. Από αυτή την άποψη ο Χομπς, ο οποίος συχνά θεωρείται πρόδρομος της νεωτερικότητας, είναι εξαιρετικά προνεωτερικός. Υποστήριξε ότι μία από τις πρωταρχικές ευθύνες του κράτους ήταν να διδάσκει τους ανθρώπους να φοβούνται ορισμένα πράγματα και να αντιδρούν μόνο στους φόβους, στους οποίους τους επιβάλλει η ηθική να αντιδράσουν. Ο Χομπς πίστευε σε ένα απολυταρχικό κράτος, η εξουσία του οποίου θα συγκεντρωνόταν στα χέρια ενός και μοναδικού κυρίαρχου. Αλλά αυτός ο κυρίαρχος θα έπρεπε να στηρίζεται περισσότερο στην ενστάλαξη του φόβου στους υπηκόους του παρά στο μονοπώλιο των όπλων. Χρησιμοποιώντας τους νόμους, τις ελίτ και τους θεσμούς, όπως οι εκκλησίες και τα σχολεία, θα επιχειρούσε τη μετάδοση του δόγματος μιας υποταγής βασισμένης στο φόβο. Επομένως η κουλτούρα του φόβου προέβαλλε μέσα από τη συνεργασία ατόμου, κοινωνίας και κράτους. Ο πολιτικός φόβος δεν είναι απλώς μια υπόθεση βίαιης επιβολής από πάνω προς τα κάτω, αλλά μια σύνθετη διαπραγματεύση μεταξύ πάθους και νόησης, ανάμεσα σε όλες τις διαφορετικές τάξεις της κοινωνίας και της πολιτικής.

Ακόμα και ο Πλάτων, ο οποίος έτρεφε τόσο λίγη εκτίμηση στο φόβο ώστε επιχειρήσε να τον εκδιώξει από την ιδανική *Πολιτεία* του, πίστευε ότι ο εξοβελισμός του φόβου θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με τον αναπροσανατολισμό πεποιθήσεων και θεσμών. Οι φύλακες του Πλάτωνα, οι προστάτες της Πολιτείας, έπρεπε να διαθέτουν θάρρος, ειδικά όταν καλούνταν να αντιμετωπίσουν το θάνατο. Κανείς όμως, πίστευε ο Πλάτων, δεν θα μπορούσε να είναι θαρραλέος ερχόμενος αντιμέτωπος με έναν κίνδυνο που πραγματικά φοβόταν. «Φαντάζεσαι πως μπορεί ποτέ να γίνει κανείς ανδρείος, αν έχει μέσα του αυτό το φόβο του θανάτου;» Αυτή την ερώτηση βάζει ο Πλάτων τον Σωκράτη να θέτει στον Αδείμαντο. «Όχι, μα το Δία» απαντά ο Αδείμαντος. «Τι λοιπόν» επιμένει ο Σωκράτης, «ένας, που πιστεύει πως υπάρχουν στον Άδη εκείνα τα φοβερά και τρομερά πράγματα, νομίζεις πως θα ήταν άφοβος εμπρός στο θάνατο και πως θα

προτιμούσε στον πόλεμο να σκοτωθεί κάλλιο, παρά αν νικηθεί και να γίνει σκλάβος;». «Διόλου δεν το νομίζω» λέει ο Αδείμαντος. Μπορούν επομένως οι φύλακες να μάθουν να μην φοβούνται το θάνατο; Μπορούν, μόνο όμως μέσα από μια πολύπλευρη επανεκπαίδευση. «Πρέπει λοιπόν, καθώς φαίνεται» λέει ο Σωκράτης, «να δώσουμε όλη την προσοχή μας και για όσα θα επιχειρούσαν να λέγουν πάνω σ' αυτά και να παρακαλέσουμε τους ποιητές να μην κατηγορούν έτσι όπως τύχει τον Άδη, κι όσα είν' εκεί μέσα, αλλ' απεναντίας να τα επαινούν, γιατί ούτε αληθινά είναι όσα λέγουν, ούτε ωφέλιμα για κείνους που θα γίνουν μια μέρα πολεμιστές».¹³ Ο Σωκράτης συνεχίζει να αναλύει όλες αυτές τις στιγμές της ποιητικής έξαρσης –ξεκινώντας από τα ομηρικά έπη, που αφηγούνται τη δυστυχία των νεκρών, τους θρήνους του Αχιλλέα και του Πρίαμου για το θάνατο των αγαπημένων τους– οι οποίες πρέπει να εξαλειφθούν από το λογοτεχνικό φαντασιακό της πολιτείας. Γιατί μόνο τότε θα εξαφανιστούν και από το ηθικό φαντασιακό του ατόμου. Ο φόβος, με άλλα λόγια, ήταν ένα έργο της πίστης, η πίστη ένα έργο ποιητών και δασκάλων, οι ποιητές και οι δάσκαλοι ένα έργο της πολιτείας.

Σήμερα, τείνουμε να μην αντιλαμβανόμαστε τον πολιτικό φόβο ως συνοδοιπόρο των πεποιθήσεων και των κρίσεών μας, ηθικών ή πολιτικών. Ούτε είναι αντικείμενο διαβούλευσης ή επιλογής.¹⁴ «Ο φόβος δεν χρειάζεται ορισμό», γράφει ο Ρεϊμόν Αρόν. «Αποτελεί αρχέγονο, κι επομένως, υπο-πολιτικό συναίσθημα».¹⁵ Ο πολιτικός φόβος θεωρήθηκε ένα είδος τρόμου ή άγχους. Ο τρόμος είναι μία «φυσιολογική αντίδραση» απέναντι σε ένα μεγάλο φυσικό κίνδυνο· μια αυτόματη αντίδραση, «ακούσια και τόσο επίμονη ώστε να μην μπορεί να ελεγχθεί», στην αυθαιρέτη, άνομη βία· για παράδειγμα, ο τρόμος που ένιωσαν τόσοι πολλοί αμέσως μετά την 11η Σεπτεμβρίου ή εκείνος που βίωσαν οι σοβιετικοί πολίτες την εποχή του Στάλιν.¹⁶ Το άγχος είναι η διάχυτη ανασφάλεια που βιώνει ένας λαός όταν έρχεται αντιμέτωπος με την ηθική αναρχία και την κοινωνική κατάρρευση. Μπορούμε να μιλήσουμε για τέτοιους «δύσκολους καιρούς», γράφει ο Μάικλ Σάντελ, όταν υποφέρουμε από «την αίσθηση ότι ο ηθικός ιστός της κοινότητας, από την οικογένεια ως τη γειτονιά και το έθνος, έχει ξεφτίσει». Ανάμεσα στους «συλλογικούς φόβους που μας παραλύουν», συνεχίζει η Τζιν Μπέθκε Ελστάιν, συγκαταλέγεται το άγχος ότι «οι κοινότητες θα συνεχίσουν να καταρρέουν· οι οικογένειες θα συνεχίσουν να διαλύονται· το κέντρο απλώς δεν θα αντέξει».¹⁷ Ως ατομικές πολιτικές εμπειρίες, ο τρόμος και το άγχος δεν έχουν να κάνουν με την ηθική και την ιδεολογία, αλλά με τη βία και την ανομία. Ούτε θεωρούνται ότι προέρχονται και υποστηρίζονται από τα συμβατικά όργανα της πολιτικής. Αντίθετα, απορρέουν από μη πολιτικές πηγές.

Στην περίπτωση του τρόμου, οι συγγραφείς μάς παροτρύνουν να στραφούμε στην ανομία και την αδικαιολόγητη βία, που έχουν τις ρίζες τους στην ψυχολογία και την κουλτούρα: στην περίπτωση του άγχους, στην απουσία ηθικής και την απώλεια της κανονικότητας του πολιτικού και κοινωνικού βίου.

Καθώς διαχωρίζουμε το φόβο από την ηθική και την πολιτική, πιστεύουμε ότι μπορεί να αποτελεί το έδαφος όπου πατούν και οι δυο, ειδικά σε στιγμές ηθικής αβεβαιότητας και πολιτικής νωθρότητας. Ένα παράδειγμα: ο Αλεξίς ντε Τοκβίλ, ο οποίος έγραψε μετά τη Γαλλική Επανάσταση, επισήμανε τα άγχη που έδειχναν να στοιχειώνουν τη γενιά του: απελπισία για την απώλεια του Παλαιού Καθεστώτος, αμηχανία απέναντι στη δημοκρατία, ανησυχία για το μέλλον και σύγχυση για το παρελθόν. Καθώς του έλειπε η πίστη στις παραδοσιακές αλήθειες του Θεού και του Βασιλιά, ο Τοκβίλ έλπισε ότι οι σύγχρονοί του θα ανακτούσαν την αυτοπεποίθησή τους μέσα από την εμπειρία του φόβου, ο οποίος θα μπορούσε να ενεργοποιήσει και να στηρίξει την αφοσίωσή τους στην ελευθερία. «Πρέπει να βάλουμε το φόβο να λειτουργήσει», έγραφε σε ένα προσωπικό του σημείωμα, «προς όφελος της ελευθερίας», ή όπως ισχυριζόταν στο *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, «Ας έχουμε λοιπόν για το μέλλον τον σωτήριο εκείνο φόβο που μας κάνει να αγρυπνούμε και να μαχόμαστε για την ελευθερία, και όχι το νωθρό και αδρανές εκείνο τρόμο που καταβάλλει τις καρδιές και τις απονευρώνει».¹⁸ Περισσότερο από έναν αιώνα αργότερα, η Χάνα Άρεντ παρατηρούσε την ηθική ερήμωση, στην οποία οδήγησε την Ευρώπη ο δεύτερος Τριακονταετής Πόλεμος. Το Άουσβιτς και τα γκουλάγκ, επισήμανε, έκαναν θρύψαλα τις ιδέες της δεξιάς και της αριστεράς του 19ου αιώνα: οι αλήθειες του παρελθόντος αποδείχθηκαν άχρηστες, το αξίωμα της παγκόσμιας προόδου ανεφάρμοστο. Ό,τι απέμεινε ήταν ο φόβος που γέννησε η φρίκη, ένας φόβος που θα γινόταν όμως το όργανο μιας νέας ηθικής και πολιτικής συναίνεσης: «Ο φόβος για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και η επακόλουθη διαπίστωση σχετικά με τη φύση της ολοκληρωτικής κυριαρχίας, μπορούν να χρησιμεύσουν για να καταργήσουν όλους τους ξεπερασμένους διαχωρισμούς ανάμεσα στη δεξιά και την αριστερά και να προμηθεύσουν, πέρα από αυτούς, την κλίμακα που αξιολογεί τα πολιτικά γεγονότα της εποχής μας: εξυπηρετούν ή όχι την ολοκληρωτική κυριαρχία».¹⁹ Πενήντα χρόνια μετά την Άρεντ, οι κληρονόμοι της ανακάλυψαν, για μια ακόμα φορά, τη διεγερτική ενέργεια του πολιτικού φόβου. Στην αυγή της ψυχροπολεμικής περιόδου, συγγραφείς και δημοσιογράφοι δεν ένιωθαν πλέον σίγουροι για τη σταθερότητα φιλελεύθερων αρχών όπως τα ατομικά δικαιώματα και η ισότητα. Επικαλέστηκαν έτσι αναμνήσεις από παρελθούσες βαρβαρότητες και απειλές από παρόντες κινδύνους προκειμένου να δικαιώ-

σουν, έστω και με αρνητικό τρόπο, τα φιλελεύθερα πρότυπα. Αυτός ο νέος «φιλελευθερισμός του φόβου», όπως τον αποκάλεσε η Judith Shklar, καθηγήτρια στο Χάρβαρντ, «δεν προσφέρει ένα *summum bonum*, για την επίτευξη του οποίου θα έπρεπε να αγωνίζονται όλα τα πολιτικά υποκείμενα: σίγουρα όμως ξεκινά από ένα *summum malum*, το οποίο όλοι μας γνωρίζουμε και θα επιθυμούσαμε να αποφύγουμε, εάν μπορούσαμε. Το κακό αυτό είναι η απάνθρωπη σκληρότητα και ο φόβος που εμπνέει και ο φόβος που γεννά ο ίδιος ο φόβος».²⁰ Ή αλλιώς, όπως το θέτει ο δημοσιογράφος Μάικλ Ιγνάτιεφ:

Στον 20ό αιώνα, η ιδέα της ανθρώπινης οικουμενικότητας στηρίζεται λιγότερο στην ελπίδα και περισσότερο στο φόβο, λιγότερο στην αισιοδοξία για την ικανότητα του ανθρώπου για το καλό και περισσότερο στον τρόπο της ικανότητας του ανθρώπου για το κακό, λιγότερο στην αντίληψη του ανθρώπου ως δημιουργού της ιστορίας του και περισσότερο σε εκείνη που βλέπει τον άνθρωπο ως λύκο απέναντι στο συνάνθρωπό του. Προς την κατεύθυνση αυτού του νέου διεθνισμού, βασικοί σταθμοί υπήρξαν η Αρμενία, το Βερντόν, το ρωσικό μέτωπο, το Άουσβιτς, η Χιροσίμα, το Βιετνάμ, η Καμπότζη, ο Λίβανος, η Ρουάντα και η Βοσνία. Ένας αιώνας ατελείωτων πολέμων μας έχει μετατρέψει σε θύματα όλους, πολίτες και στρατιωτικούς, άνδρες, γυναίκες και παιδιά.²¹

Μπορεί να μην ξέρουμε ποιοι είμαστε, συνεχίζει το επιχείρημα, μπορεί να μην ξέρουμε τι είναι πραγματικά καλό ή δίκαιο, ξέρουμε όμως τι πρέπει να φοβόμαστε. Αυτή η απλή, σχεδόν ενστικτώδης γνώση μπορεί να δομήσει το δημόσιο βίο και να εμψυχώσει τους αγώνες μας. Είναι η παράφωνη ενέργεια της πίστης μας στην ιδιότητα του πολίτη, το αναγκαίο ερέθισμα για να υπηρετήσουμε έναν κοινό σκοπό.

Πώς φτάσαμε σε αυτή την αντίληψη; Μέσα από μεγάλες μεταβολές στον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε την ατομικότητα, την ηθική και την πολιτική τάξη, και μέσα από μια ιδιαίτερα φιλελεύθερη αντίληψη της πολιτικής κυριαρχίας. Πριν από τη νεωτερική εποχή, στοχαστές όπως ο Αριστοτέλης και ο Αυγουστίνος, πίστευαν ότι το σύμπαν κυβερνάται από μια φυσική τάξη, από την οποία υποτίθεται ότι απέρρεαν η ηθική και η πολιτική, ακόμα και η ίδια η κοινωνία.²² Σύμφωνα με αυτή την άποψη, τα ανθρώπινα όντα αναδύθηκαν μέσα σε μια προϋπάρχουσα μόνιμη και αμετάβλητη δομή και άντλησαν την ταυτότητά τους από την ιδιαίτερη θέση τους σε αυτή τη δομή. Η ατομικότητα όπως την εννοούμε σή-

μερα –αυτή η οντότητα με το δυνατό χαρακτήρα και τη δημιουργικότητα, που διαμορφώνει την ταυτότητα και τις αντιλήψεις της ενάντια στις δυνάμεις της παράδοσης και της κοινωνίας, αυτό που ο Ίρβινγκ Χάου ονόμασε κάποτε «μια σιωπηλή πολεμική ενάντια στους αιώνες»– απλώς δεν υπήρχε.²³ Ακόμα και ο Αυγουστίνος και ο Λούθηρος, αυτοί οι μεγάλοι ποιητές της εσωτερικής ζωής, πίστευαν πως καθήκον του κάθε ατόμου είναι να συμπλιωθεί με την αιώνια θεϊκή τάξη, να βρει τη θέση του μέσα στο μεγάλο έργο του προνοητικού δημιουργού. Με την άνοδο, ωστόσο, της νεότερης επιστήμης και φιλοσοφίας, ειδικά με το έργο του Γαλιλαίου και του Ντεκάρτ, η φυσική τάξη και όλα όσα τη συνόδευαν –ταυτότητα, ηθική και πολιτική τάξη– δεν μπορούσαν πλέον να θεωρούνται δεδομένα. Οι στοχαστές απαιτούσαν πλέον αποδείξεις για την ύπαρξη της φυσικής τάξης, που δεν βασιζόνταν στην παρατήρηση ή την εμπειρία αλλά σε έναν επίμονο έλεγχο της ίδιας της διανοητικής διαδικασίας. Μόνο ξεκινώντας από αδιαπραγμάτευτες βασικές αρχές και αναζητώντας τις συνεπαγωγές τους μέσα από τον επαγωγικό συλλογισμό, μόνο τότε θα μπορούσε το άτομο να δημιουργήσει –να δημιουργήσει, όχι να ανακαλύψει– το όραμα της τάξης. Συνταιριάζοντας έτσι τις ηθικές με τις πολιτικές του αρχές, το άτομο θα διαμόρφωνε ταυτόχρονα την ταυτότητά του – χωρίς καμιά αναφορά στο Θεό, τον κόσμο, στην παράδοση ή τη θέση του στη ζωή. Διατηρώντας αποστάσεις από την κοινωνία και κινούμενο σε ένα χώρο που οριζόταν από τα όρια της λογικής του, το άτομο δεν αντιμετώπιζε τον κόσμο ως φιλικό έδαφος ή οικεία εστία αλλά ως ξένο τόπο, τον οποίο έπρεπε να κατακτήσει και να εξημερώσει.

Εάν, όμως, η ηθική και η πολιτική, όπως κι η ατομικότητα, αποτελούσαν δημιουργήματα, τότε μπορούσαν να αφανιστούν. Έτσι κι έγινε: μία συνεχής διαδικασία ξεκίνησε από την πρώιμη νεωτερικότητα και εξελίσσεται μέχρι σήμερα, μέσα από αλυσιδωτές μάχες, εμφυλίους και παγκόσμιους πολέμους – άλλοτε για τη θρησκεία, άλλοτε για την πολιτική και την οικονομία, συνήθως και για τα τρία μαζί. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στον αρχαίο κόσμο, οι νέοι πόλεμοι έμοιαζαν να εκτοξεύουν άντρες και γυναίκες σε ένα άδειο σύμπαν, καθώς τους έλειπε οποιαδήποτε βάση για τις αλήθειες της ηθικής και της πολιτικής, τους έλειπε ακόμα και η πίστη στην ύπαρξη αυτών των αληθειών. Στο βαθμό που η πολιτική τάξη γίνεται πλέον κατανοητή ως πολύτιμο και επισφαλές επίτευγμα του βίου, ο εμφύλιος πόλεμος έγινε αντιληπτός, σύμφωνα με τα λόγια τού –νεωτερικού ως προς αυτή την άποψη– Χομπς ως «Θάνατος».²⁴ Φιλόσοφοι και άλλοι συγγραφείς άρχισαν επίσης να αναρωτιούνται μήπως και η ατομικότητα δεν αποτελεί παρά μυθολογία. Οι άνθρωποι αυτοί δεν αντιλαμβάνονταν το άτομο ως τον ουσιαστικό δημιουργό των ιδίων του των νοημάτων. Αντίθετα, το έβλε-

παν ως ένα ον με πολλά ελαττώματα και ανιαρές φιλοδοξίες, με θέληση αδύναμη, ίσως κι ανύπαρκτη. Το άτομο δεν επιδίωκε από τη φύση του να δημιουργήσει την ηθική, την πολιτική ή έστω κάτι με δυσκολία μπορούσε να αντέξει το βάρος της ίδιας του της αυτόνομης ύπαρξης. Για τον Λοκ, η έλξη των ηδονών οδηγούσε το άτομο κοντά στην αποσύνθεση. «Όταν ο άνθρωπος είναι απόλυτα ευχαριστημένος με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται... τι φιλεργία, τι δράση, τι θέληση μπορεί να έχει ακόμα, παρά μόνο να συνεχίσει να βρίσκεται σε αυτή την κατάσταση;» Έξασθενημένο από τις ηδονές, το άτομο έχασε τη βούληση της δημιουργικής δράσης, τη βούληση να καταπιαστεί με την εγκαθίδρυση των αληθειών του κόσμου. Για τον Μπερκ, η φυσική κατάσταση του εγώ δεν είναι καν η ηδονή, η οποία τουλάχιστον υποδηλώνει πως προκύπτει κάποια απόλαυση από τις δραστηριότητες που αναπτύσσει. «Ο ανθρώπινος νους», έγραφε ο Μπερκ, «βρίσκεται συχνά, και θα έλεγα πως βρίσκεται κυρίως, σε μια κατάσταση αδιαφορίας». Αυτή η αδιαφορία απειλεί να παράγει «μια κατάσταση εφησυχασμού και αδράνειας», στην οποία «κάθε μέρος του σώματός μας... πέφτει σε λήθαργο, που όχι μόνο απαγορεύει στα επιμέρους μέλη να εκτελέσουν τις λειτουργίες τους, αλλά επίσης τους αφαιρεί τη σφριγηλότητα των νεύρων που είναι απαραίτητη για την πραγμάτωση των φυσικών και αναγκαίων εκκρίσεων». Το αποτέλεσμα ήταν «η μελαγχολία, η κατάθλιψη, η απελπισία και συχνά η αυτοκτονία».²⁵ Εν συντομία, το εγώ μπορεί γρήγορα να γίνει μη εγώ – χάρη και μόνο στις ίδιες του τις πράξεις. Πολύ προτού ο Φουκώ προβλέψει το τέλος του ανθρώπου, στοχαστές όπως ο Μπερκ πραγματοποιούσαν τη νεκροψία του.

Αυτές οι νέες ιδέες της τάξης, της ηθικής και της ατομικότητας –και τα φυσικά τους επακόλουθα, το φάσμα της αβύσσου, του μηδενός και η εξαφάνιση του εγώ– έκαναν τον κόσμο, σε όποια κατάσταση κι αν βρισκόταν συγκρούσεων ή βιαιοτήτων, να μοιάζει με έναν εγγενώς επικίνδυνο και επισφαλή τόπο, το δε άτομο, ανεξάρτητα από τις φυσικές δεσμεύσεις και τους περιορισμούς του, να μοιάζει εγγενώς ευάλωτο σε εξωτερικές χειραγωγήσεις και ελέγχους, έτοιμο να καταρρεύσει όταν θα ερχόταν αντιμέτωπο με τις πιεστικές απαιτήσεις των άλλων. Το άτομο και η κοινωνία θεωρούνταν τώρα ότι βάλονται αιωνίως από την απειλή της καταστροφής, η οποία προετοιμάζει το έδαφος για τη σπορά του φόβου: του φόβου της απώλειας, της αναρχίας, του πολιτικού και προσωπικού «μη-είναι».²⁶ Σύμφωνα με τον Τοκβίλ: «Μια τέτοια κατάσταση μοιραία καταβάλλει το ψυχικό σθένος, χαλαρώνει τα ελατήρια της βούλησης και προετοιμάζει ένα λαό για τη δουλεία. Και τότε συμβαίνει όχι μόνο να αφήνει να του πάρουν την ελευθερία του, αλλά συχνά και να την παραδίδει μόνος του. Όταν δεν υπάρχει θρησκευτική ή πολιτική αρχή, οι άνθρωποι γρήγορα τρομάζουν στη

θέα αυτής της απεριόριστης ανεξαρτησίας. Η διηγετική αυτή κίνηση των πάντων, τους ανησυχεί και τους κουράζει». ²⁷ Απαιτούνταν κάτι που θα στήριζε το άτομο και την κοινωνία απέναντι σε αυτές τις απειλές της εκμηδένισης. Και αυτό το κάτι ήταν ο φόβος. Όχι ο φόβος της ανυπαξίας, ο τόσο παραλυτικός – «ο νωθρός και αδρανής εκείνος τρόμος», όπως έγραφε ο Τοκβίλ, «που τσακίζει τις καρδιές των ανθρώπων» – αλλά ο φόβος αυτού του φόβου, ο «σωτήριος φόβος» που κάνει τους ανθρώπους να επαγρυπνούν για την ελευθερία. ²⁸ Όπως θα έλεγε ο Φραγκλίνος Ρούσβελτ, αντιγράφοντας τον Θωρώ, που με τη σειρά του είχε αντιγράψει τον Μοντέν: «Το μόνο πράγμα που πρέπει να φοβόμαστε είναι ο ίδιος ο φόβος – αυτός ο ανώνυμος, αδικαιολόγητος τρόμος που παραλύει κάθε απαραίτητη προσπάθεια να μετατρέψουμε την υποχώρηση σε προέλαση». ²⁹ Ο φόβος έχει την ιδιότητα να καθιστά το άτομο ανίκανο· αντίθετα ο φόβος του φόβου αυτού μπορεί να ενδυναμώνει το άτομο και να το αναζωογονεί. Μόνο ο δεύτερος έχει την απαιτούμενη ενέργεια ώστε να ωθεί το εγώ και την κοινωνία προς τα εμπρός. Οπλισμένο με το φόβο, το άτομο – και η κοινωνία – οχυρώνεται όχι μόνο ενάντια σε εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς, αλλά επίσης και ενάντια στην εσωτερική τάση, τη σχεδόν εγγενή επιθυμία του να βουλιάξει μέσα σε αυτή την πλαδαρή αδιαφορία για την οποία έκανε λόγο ο Μπερκ.

Αυτές οι ιδέες δεν περιορίστηκαν στο χώρο της φιλοσοφίας. Διαπέρασαν επίσης το έργο δημοφιλών συγγραφέων και δημοσιογράφων με σημαντική επιρροή. Στο απόγειο της ψυχροπολεμικής περιόδου, για παράδειγμα, ο Άρθουρ Σλέσινγκερ έγραψε το *The Vital Center*. Σε ένα πρώτο επίπεδο, το έργο έμοιαζε να υπεραμύνεται της φιλελεύθερης δημοκρατίας έναντι της Σοβιετικής Ένωσης και του αμερικανικού κομμουνισμού. Στην πραγματικότητα ωστόσο, διαγίνωσκε τα αισθήματα της απελπισίας και του άγχους, όπως ακριβώς είχε κάνει πολλά χρόνια πριν ο Τοκβίλ στη *Δημοκρατία στην Αμερική*. Έγραφε ο Σλέσινγκερ: «Στα μέσα του εικοστού αιώνα, ο δυτικός άνθρωπος νιώθει ένταση και αβεβαιότητα, αισθάνεται σαν χαμένος. Αντιλαμβανόμαστε την εποχή μας ως μια περίοδο προβλημάτων, μια εποχή άγχους. Τα θεμέλια του πολιτισμού μας, των βεβαιότητων μας, καταρρέουν κάτω απ' τα πόδια μας: οι οικείες ιδέες και θεσμοί εξαφανίζονται μόλις πάμε να τις αγγίξουμε, σαν σκιές που χάνονται στο σκοτάδι». Παρόλο που το έργο γράφτηκε το 1949, τη χρονιά που η Σοβιετική Ένωση βρισκόταν ένα βήμα πριν από την πυροδότηση της ατομικής βόμβας και οι Ηνωμένες Πολιτείες στα πρόθυρα του Πολέμου της Κορέας, ο Σλέσινγκερ τόνιζε emphatically ότι η μεγαλύτερη απειλή που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν ήταν εξωτερική αλλά εσωτερική, δεν ήταν πολιτική αλλά πνευματική και ψυχολογική. «Η κρίση της ελεύθερης κοινωνίας πή-

ρε τη μορφή μιας παγκόσμιας σύγκρουσης μεταξύ δημοκρατιών και ολοκληρωτικών καθεστώτων· αυτό ωστόσο δεν πρέπει να μας παραπλανεί και να μας κάνει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι πρόκειται στην ουσία της για μια εσωτερική κρίση». Και ποια είναι η λύση που προτείνει; Να αποτελέσει η σύγκρουση μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και των Ηνωμένων Πολιτειών πεδίο μελέτης του ατόμου και της κοινωνίας. Έτσι λοιπόν, μέσα από τη διαδικασία αντιμετώπισης ενός εξωτερικού εχθρού, της Σοβιετικής Ένωσης, οι Αμερικανοί καλούνται να μετασηματίσουν το υπαρξιακό τους άγχος σε έναν εστιασμένο φόβο που θα καταφέρει να τους εμψυχώσει. «Ας επιτεθούμε στα διλήμματα της ιστορίας», παροτρύνει ο Σλέσινγκερ, αναφερόμενος στο άγχος που προκαλεί η έλλειψη νοήματος και η απελπισία, «μέσα από τους όρους του προβλήματος» μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Σοβιετικής Ένωσης.³⁰

Επομένως, όταν αναφέρονταν στον πολιτικό φόβο, οι σύγχρονοι συγγραφείς δεν μιλούσαν απλώς για τους κινδύνους που μπορεί να αντιμετωπίζει ένα άτομο ή μία κοινωνία. Αντίθετα, προσέγγιζαν τον κίνδυνο έχοντας στο μυαλό τους τις εικόνες αυτές της προσωπικής απώλειας και του πολιτικού κενού. Παρόλο που πολλοί συγγραφείς είχαν αρχικά απορρίψει το φόβο στο όνομα της ελευθερίας, του ορθού λόγου ή του Διαφωτισμού, τα φάσματα της προσωπικής καταστροφής και του πολιτικού κενού τούς ανάγκασαν να ενστερνιστούν το φόβο, συχνά στο όνομα των ιδίων ακριβώς αξιών. Εάν, όμως, ο φόβος έμελλε να γίνει το όργανο μιας προσωπικής ή συλλογικής σωτηρίας, τα αντικείμενά του έπρεπε να προσεγγίζουν ή να μοιάζουν με το κενό, το οποίο οι συγγραφείς πίστευαν ότι στοιχειώνει το σύγχρονο άτομο και την ίδια την κοινωνία. Διότι μόνο εάν ο φόβος βρίσκεται πέρα από τους περιορισμούς της πολιτικής και της ευπρέπειας του πολιτισμού, μόνο τότε μπορεί να κατέχει την τιτάνια δύναμη που απαιτείται προκειμένου να αποκατασταθεί η σωστή και απαραίτητη ενέργεια του ατόμου και της κοινωνίας.

Υπάρχει όμως κι ένας ακόμα λόγος για τον οποίο συγγραφείς και πολιτικοί ενστερνίστηκαν τον πολιτικό φόβο και κατανόησαν τα αντικείμενά του ως μη πολιτικά. Κι αυτός σχετίζεται λιγότερο με τις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις και περισσότερο με τα προτάγματα του πολιτικού φιλελευθερισμού, τα οποία είναι εξαιρετικά ισχυρά στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο σύγχρονος φιλελευθερισμός αποτελεί ένα αρκετά σύνθετο θεωρητικό σύστημα, το οποίο, παρόλο που δεν μπορεί εύκολα να αναχθεί σε κεντρικά σλόγκαν ή τσιτάτα, αρθρώνεται ωστόσο γύρω από έναν κυρίαρχο σκεπτικισμό για την ανάγκη ύπαρξης μιας ισχυρής, κεντρικής κυβέρνησης. Διότι, στο φιλελεύθερο φαντασιακό αυτού του είδους οι κυβερνήσεις, «με τη σαρωτική τους ικανότητα να σκοτώνουν, να σα-

κατεύουν, να κάνουν πολιτική κατήχηση και πολέμους», είναι αυτές ακριβώς που μπορούν με μοναδικό τρόπο να σπέρνουν το φόβο ανάμεσα στους πολίτες. «Παρόλο που οι πηγές της κοινωνικής καταπίεσης είναι πράγματι πολυάριθμες», επιμένει η Τζούνιθ Σκλαρ, «καμιά δεν έχει τις ολέθριες συνέπειες εκείνων που, ως όργανα του σύγχρονου κράτους, διαθέτουν μοναδικές πηγές φυσικής ισχύος και πειθούς».³¹ Για να αντιμετωπιστούν οι κυβερνήσεις που καλλιεργούν τέτοιους φόβους –όχι όλες οι κυβερνήσεις, μόνο αυτές που έχουν αναδείξει το φόβο σε αδυσώπητη συνθήκη της καθημερινής ζωής– οι φιλελεύθεροι υποδεικνύουν τη δική τους συνταγή: το κράτος δικαίου, την ανεκτικότητα, μία κυβέρνηση με κατακερματισμένη εξουσία και μια πλουραλιστική κοινωνία πολιτών. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για τα χαρακτηριστικά εκείνα της φιλελεύθερης δημοκρατίας των Ηνωμένων Πολιτειών τα οποία πολίτες, ηγέτες και διανοούμενοι προσπατεύουν ως θεμέλιους λίθους της αμερικανικής ελευθερίας.

Αυτή η διδαχή έχει θέσει ένα πρόβλημα, ειδικά στις Ηνωμένες Πολιτείες. Παρά τους περιορισμούς που επιβάλλει το Αμερικανικό Σύνταγμα σε μια ισχυρή κεντρική κυβέρνηση, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει το γεγονός ότι παρατηρείται μια περιοδική ανάπτυξη του πολιτικού φόβου. Από τους Νόμους περί Ξένων και Στασιαστών στα τέλη της δεκαετίας του 1790 ως την καταστολή του κινήματος για την κατάργηση της δουλείας στις αρχές του 19ου αιώνα, από τον πανικό εναντίον των μεταναστών και των εργατών στα τέλη του 19ου αιώνα ως τις διάφορες κρίσεις κόκκινου τρόμου στον εικοστό, οι Ηνωμένες Πολιτείες σπανίως εμφάνισαν αντισώματα στη διάδοση του φόβου ως μορφής μαζικού εκφοβισμού. Αναλυτές αυτών των γεγονότων με σημαντική επιρροή συνάντησαν μεγάλη δυσκολία στην προσπάθειά τους να συνταιριάξουν την εμφάνιση τέτοιων περιστατικών με τους φιλελεύθερους πολιτικούς μας θεσμούς. Πώς τα κατάφεραν; Εντοπίζοντας τις ρίζες του πολιτικού φόβου εκτός της πολιτικής σφαίρας, στις ψυχολογικές ανασφάλειες και τις πολιτισμικές αγωνίες των ανήσυχων μαζών.

Ας εξετάσουμε την περίπτωση του μακαρθισμού. Ο μακαρθισμός υπήρξε ένα πολυδιάστατο κίνημα πολιτικής καταπίεσης, αλλά μία από τις βασικές του ενέργειες ήταν αποτέλεσμα συντονισμένων προσπαθειών μεγάλων επιχειρήσεων, του ρεπουμπλικανικού κόμματος και του FBI με στόχο τον περιορισμό της δυναμικής του εργατικού κινήματος και της προοδευτικής Αριστεράς στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Αντίθετα με τις κοινές παραδοχές, ο μακαρθισμός χρησιμοποίησε ακριβώς εκείνους τους μηχανισμούς του κράτους και της κοινωνίας, τους οποίους το φιλελεύθερο φαντασιακό εξυμνεί και προτείνει ως αντίδοτο στον πολιτικό φόβο. Μεμονωμένοι νομοθέτες όπως ο γερουσιαστής Τζό-

ζεφ Μακάρθι τράφηκαν από τον κατακερματισμό της εξουσίας της Γερουσίας, για χάρη του οποίου είχαν αγωνιστεί οι ιδρυτές του αμερικανικού κράτους. Ο διαχωρισμός της νομοθετικής από την εκτελεστική εξουσία, οι ατομικές φιλοδοξίες καθώς και οι ανταγωνισμοί μεταξύ πολιτικών – χαρακτηριστικά τα οποία εξυμνούσαν τα *Federalist Papers* ως παράγοντες αποτροπής αυταρχικών κυβερνήσεων– οδήγησαν τον Χάρι Τρούμαν, τον Χιούμπερτ Χάμφρεϊ και πολλούς άλλους φιλελεύθερους δημοκράτες να υποστηρίξουν, συχνά ενάντια στις ορθότερες εκτιμήσεις τους, ορισμένους από τους πιο σκληρούς αμερικανικούς νόμους του 20ού αιώνα. Και όπου το κράτος δεν κατάφερε να ενεργήσει αποτελεσματικά, τη σκυτάλη έπαιρνε η πλουραλιστική κοινωνία. Κυριολεκτικά χιλιάδες εργαζόμενοι και εργοδότες, επιχειρηματικές ομάδες και εργατικά συνδικάτα, εκκλησίες και συναγωγές, τοπικές οργανώσεις και ενώσεις πολιτών – αυτή η πυκνή και πλούσια υπερδομή της κοινωνίας των πολιτών την οποία εξυμνούν οι διανοούμενοι από τον Τοκβίλ έως τον Ρόμπερτ Πούτναμ– συνέβαλλαν στην καλλιέργεια και την ενίσχυση του πολιτικού φόβου, συχνά με την αφανή υποστήριξη του FBI. Γείτονες κατασκόπευαν και κατέδιδαν γείτονές τους, ιερείς ενορίες τους, δάσκαλοι μαθητές τους. Εργοδότες απέλυαν ή αρνούσαν να προσλάβουν εργατές, κορυφαίοι συνδικαλιστές προχωρούσαν σε εκκαθαρίσεις πρωτοβάθμιων οργανώσεων, κλειστοί όμιλοι καθαιρούσαν μέλη τους.

Για πολλούς ωστόσο διανοούμενους της εποχής –σημαίνοντα πρόσωπα της κοινωνικής σκέψης της ψυχροπολεμικής περιόδου όπως οι Ρίτσαρντ Χόφσταντερ, Ντάνιελ Μπελ, Τάλκοτ Πάρσονς, Σίμορ Μάρτιν Λίπσετ, Νέιθαν Γκλέιζερ, και Ντέιβιντ Ρίμμαν– ο μακαρθισμός ήταν σχεδόν μια ψυχοπαθολογία, το πολιτισμικό αξιοπερίεργο μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Ο φόβος του κομμουνισμού, υποστήριζαν, γεννήθηκε από το άγχος του κοινωνικού γοήτρου σε μια κοινωνία ισονομίας, που μεταφέρθηκε στο κράτος λαμβάνοντας τη μορφή κατασταλτικής νομοθεσίας. Με άλλα λόγια, ο μακαρθισμός δεν ήταν όργανο των ελίτ ή της θεσμικής εξουσίας, ούτε προϊόν μιας φιλελεύθερης κυβέρνησης. Αποτελούσε σύμπτωμα αυτού που ο Ρίτσαρντ Χόφσταντερ είχε αποκαλέσει «παρανοϊκό στυλ της αμερικανικής πολιτικής».³² Με το φόβο να περιγράφεται ως στυλ περισσότερο παρά ως πραγματικότητα, ως απότοκο μιας ζωηρής φαντασίας μάλλον παρά ως απάντηση σε πολιτικές και πρακτικές, οι διανοούμενοι δεν ένιωθαν καμιά απολύτως ανησυχία για τις κατασταλτικές του τάσεις. Σίγουρος πως ο φόβος που γέννησε ο μακαρθισμός δεν είχε πολιτικές συνδηλώσεις, ο Λέσλι Φίντλερ, από το χώρο της πολιτιστικής κριτικής, απέρριπτε με το δικό του εύθυμο τρόπο την πραγματικότητα: «Απ' άκρη σ' άκρη, αντηχεί στη χώρα η κραυγή "Είμαι τρομοκρατημένος: Φοβάμαι να μιλήσω ανοιχτά!" και η ακόμα

πιο δυνατή απάντηση “Κοιτάξτε τον, είναι τρομοκρατημένος! Φοβάται να μιλήσει ανοιχτά”». ³³ Και αυτά ακριβώς τη στιγμή που ένας ή δύο στους πέντε Αμερικανούς εργάτες ανακρίνονταν για τα πολιτικά τους πιστεύω ή αναγκάζονταν να δώσουν όρκο νομιμοφροσύνης. ³⁴ Οι διανοούμενοι είχαν πολλούς λόγους να υποβιβάζουν τις πολιτικές ρίζες και τις συνέπειες του μακαρθισμού: ένας από αυτούς ήταν η αφοσίωσή τους στο φιλελευθερισμό, και κατά προέκταση στον τρόπο που ανέλυε τον πολιτικό φόβο. Διότι, εάν το μόνο είδος πολιτεύματος που οδηγεί στην ανάδυση του φόβου είναι ένα άνομο, βίαιο κράτος που συνθλίβει την αυτόνομη κοινωνία πολιτών, τότε στην Αμερική ο φόβος δεν μπορεί παρά να προέρχεται από άλλα, μη πολιτικά αίτια, που πρέπει να αναζητηθούν στην κουλτούρα και την ψυχροσύνη των μαζών. Και αυτό πίστευαν πράγματι πολλοί διανοούμενοι.

ΠΩΣ ΑΛΛΙΩΣ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΑΜΕ ΝΑ ΑΝΤΙΛΗΦΘΟΥΜΕ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΦΟΒΟ

Ωστόσο ο πολιτικός φόβος, όπως θα ήθελα να προτείνω, δεν είναι ο λυτρωτής του απόμου και της κοινωνίας. Ούτε εδρεύει εκτός του πεδίου της πολιτικής, φιλελεύθερης ή άλλης. Αποτελεί αντίθετα ένα πολιτικό εργαλείο, όργανο μιας κυρίαρχης ελίτ ή ενός προελαύνοντος επαναστατικού κινήματος, παράγεται και ενισχύεται από πολιτικούς ηγέτες ή ακτιβιστές, οι οποίοι προσδοκούν να κερδίσουν κάτι από αυτόν, είτε επειδή ο φόβος τους βοηθά στην επιδίωξη ενός συγκεκριμένου πολιτικού στόχου, είτε επειδή αντανάκλα ή υποστηρίζει τα ηθικά και πολιτικά τους πιστεύω – είτε και για τους δύο λόγους. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον πολιτικό φόβο σήμερα καταφέρει μόνο να αποσπάσει την προσοχή μας από την πραγματική λειτουργία του. Καθώς μας προτείνουν να αγκαλιάσουμε το φόβο μας, καθώς συσκοτίζουν τις πολιτικές συγκρούσεις που ωθούν στην ανάδυσή του και αντιλαμβάνονται το φιλελευθερισμό μόνο ως λύση και όχι ως πρόβλημα, οι αναλυτές που έχουν διαμορφώσει αυτή την αντίληψη του φόβου παρέχουν την υποστήριξή τους, συνειδητά ή μη, στις κοινωνικές δυνάμεις που έχουν πολλά να κερδίσουν από το φόβο. Έτσι αρνούνται την υποστήριξή τους, συνειδητά ή μη, στις κοινωνικές δυνάμεις που έχουν πολλά να χάσουν από το φόβο.

Ο πολιτικός φόβος μπορεί να λειτουργεί με δύο τρόπους. Πρώτον, ηγέτες ή ακτιβιστές μπορούν να ορίσουν ποιο είναι ή ποιο θα έπρεπε να είναι το κύριο αντικείμενο φόβου του πλήθους. Ο πολιτικός φόβος αυτού του είδους σχεδόν πάντα στηρίζεται σε κάποιον υπαρκτό κίνδυνο –σπάνια συμβαίνει, αν συμβαί-

νει να δημιουργείται από το τίποτα– καθώς όμως τα προβλήματα της ζωής είναι τόσο διαφορετικά όσο και οι χαρές της, οι πολιτικοί και άλλοι αρχηγοί έχουν μεγάλη ελευθερία κινήσεων όταν καλούνται να αποφασίσουν ποιοι κίνδυνοι αξίζουν πολιτικής προσοχής και ποιοι όχι. Είναι αυτοί ακριβώς που ορίζουν κάτι ως απειλή απέναντι στην ευδαιμονία του πληθυσμού, αυτοί που ερμηνεύουν τη φύση και τις ρίζες αυτής της απειλής, και αυτοί που προτείνουν ένα συγκεκριμένο τρόπο αντιμετώπισης της απειλής. Είναι αυτοί που καθιστούν συγκεκριμένους φόβους αντικείμενα δημόσιας συζήτησης και μαζικής κινητοποίησης. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι κάθε πολίτης φοβάται πράγματι αυτό που έχει προεπιλεχθεί ως αντικείμενο φόβου: δεν φοβούνται όλοι οι Αμερικανοί σήμερα, για παράδειγμα, την τρομοκρατία. Σημαίνει όμως ότι το ζήτημα αυτό κυριαρχεί στην πολιτική ατζέντα υπερκερώντας άλλα πιθανά αντικείμενα φόβου και μέριμνας. Στη διαδικασία επιλογής, ερμηνείας και αντίδρασης σε αυτά τα αντικείμενα φόβου, οι ηγέτες επηρεάζονται από τα πολιτικά τους πιστεύω και τους στρατηγικούς τους στόχους. Βλέπουν τον κίνδυνο μέσα από ένα πρίσμα ιδεών, το οποίο καθορίζει το εάν αντιλαμβάνονται έναν συγκεκριμένο κίνδυνο ως απειλή ή όχι, και από μία οπτική πολιτικού καιροσκοπισμού, η οποία καθορίζει το εάν αντιλαμβάνονται αυτόν τον κίνδυνο ως εποικοδομητικό ή όχι.

Ας αναλογιστούμε, για παράδειγμα, την τύχη που είχε ο τρόμος που γέννησαν οι επιθέσεις με άνθρωπα μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Από τις 5 Οκτωβρίου 2001, όταν ξέσπασε η ιστορία αυτή, μέχρι τα τέλη Νοεμβρίου, πέντε άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους από τον άνθρωπα ενώ δεκαοχτώ ακόμα μολύνθηκαν. Οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι αναζήτησαν αμέσως τεκμήρια για να αποδείξουν ότι η επίθεση προερχόταν από τη Μέση Ανατολή και συγκεκριμένα από το Ιράκ. Όπως αποκάλυψε αργότερα κορυφαίος επιστήμονας κυβερνητικού οργανισμού που ασχολήθηκε με την έρευνα: «Γνωρίζω πως υπάρχουν αρκετά στελέχη» της κυβέρνησης Μπους «που θα επιθυμούσαν διακαώς να βρουν μια δικαιολογία για να επιτεθούμε στο Ιράκ». Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με υψηλόβαθμο στέλεχος της υπηρεσίας πληροφοριών, η κυβέρνηση των ΗΠΑ «αναζητούσε ακόμα και την παραμικρή απόδειξη που θα μπορούσε να στηρίξει αυτόν τον ισχυρισμό [τη διασύνδεση με το Ιράκ] ή άλλη ξένη προέλευση». Ωστόσο, πρόσθεσε, «απλώς δεν μπορούσαν να βρουν τίποτα». Όσο καιρό η υπόθεση του άνθρωπα είχε το άρωμα της Μέσης Ανατολής, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι ασχολούνταν μανιωδώς με τη νέα αυτή απειλή, η οποία συγκέντρωνε επίσης την προσοχή των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Τον Οκτώβριο, αμέσως μετά το ξέσπασμα της υπόθεσης, οι εφημερίδες *New York Times* και *Washington Post* δημοσίευσαν 1.192 άρθρα σχετικά με τον άνθρωπα ενώ το Νοέμβριο 886. Το Δε-

κέμβριο, ωστόσο, ο αριθμός έπεσε στα 400 ενώ μέχρι το Φεβρουάριο μπορούμε να καταγράψουμε 140 περίπου αναφορές. Τι συνέβη; Αφενός οι επιθέσεις υποχώρησαν, καθώς στα τέλη Νοεμβρίου καταγράφεται η τελευταία. Αφετέρου οι έρευνες βάλτωσαν, καθώς λίγες μόνον ενδείξεις ήρθαν στην επιφάνεια, όχι ωστόσο τόσο λίγες όσο θα υποστήριζε αργότερα η κυβέρνηση. Επιπλέον, η κυβέρνηση άρχισε σταδιακά να συνειδητοποιεί, σε όλη τη διάρκεια του Νοεμβρίου και του Δεκεμβρίου, ότι ήταν εξαιρετικά πιθανόν ο δράστης των επιθέσεων να ήταν Αμερικανός πολίτης, ο οποίος μάλιστα πιθανολογούνταν να έχει σχέσεις με τον αμερικανικό στρατό. Μετά από αυτό, η κυβέρνηση έχασε κάθε ενδιαφέρον για την υπόθεση – ίσως επειδή το ενδεχόμενο να προέρχεται εκ των έσω η επίθεση δεν ταίριαζε με τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης Μπους, ή επειδή οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι ήταν εξολοκλήρου προσανατολισμένοι σε έναν κίνδυνο προερχόμενο από τη Μέση Ανατολή, δεν αναγνώριζαν την εγγύτητα τρομοκρατία ως απειλή. Αντίστοιχα έχασαν το ενδιαφέρον τους και τα μέσα ενημέρωσης. Όποιος κι αν ήταν ο λόγος, όταν τον Ιούλιο οι *New York Times* δημοσίευαν άρθρο με τίτλο «Άνθρακας; Το FBI χασμουριέται», το κοινό χασμουριόταν επίσης. Παρόλο που ο δράστης της επίθεσης δεν είχε ακόμα συλληφθεί κι ούτε καν είχαν ακόμα αποκατασταθεί οι ζημιές που είχαν προκληθεί σε κυβερνητικά γραφεία, παρόλο που το άρθρο κατηγορούσε το FBI ότι αρνιόταν να θέσει υπό επιτήρηση έναν από τους κυριότερους υπόπτους από το χώρο της χημικής βιομηχανίας ή να συγκρίνει το γραφικό του χαρακτήρα με αυτό των επιστολών που περιείχαν τον άνθρακα, παρ' όλα αυτά, δύσκολα βρισκόταν έστω και μία εφημερίδα ή ένα τηλεοπτικό δίκτυο που να επιθυμεί να ασχοληθεί με την ιστορία. Κανείς σε αυτούς τους κύκλους δεν έδειχνε να νοιάζεται, και ο άνθρακας εξαφανίστηκε από την πολιτική ατζέντα.³⁵

Ας αναλογιστούμε επίσης με ποιον τρόπο η κυβέρνηση και τα μίντια διόγκωναν τον απειλητικό ρόλο μεμονωμένων αντιφρονούντων που κατηγορούνταν ότι υποστήριζαν την τρομοκρατία, ενώ ταυτόχρονα υποβίβαζαν τον κίνδυνο που προερχόταν από οργανισμούς που είχαν κατηγορηθεί για παρόμοια αδικήματα. Στις 20 Φεβρουαρίου 2003 το Υπουργείο Δικαιοσύνης άσκησε δίωξη εναντίον του Σαμί Αλ-Αριάν, ενός Κουβέιτιανού παλαιστινιακής καταγωγής, καθηγητή μηχανικής στο Πανεπιστήμιο της Νότιας Φλόριδα, με την κατηγορία ότι χρηματοδοτούσε και υποστήριζε την ισλαμική τζιχάντ. Ελπίζοντας ότι θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τη δίωξη αυτή ως βιτρίνα για τον πρόσφατα ψηφισμένο Πατριωτικό Νόμο (Patriot Act), το υπουργείο Δικαιοσύνης ανακοίνωσε με τυμπανοκρουσίες τη σύλληψη του Αλ-Αριάν, βρίσκοντας πρόσφορο έδαφος

στα αμερικανικά μέσα. Η υπόθεση έγινε πρωτοσέλιδο στους *New York Times* και στην *Washington Post*, ενώ την αμέσως επόμενη εβδομάδα δημοσιεύθηκαν 318 σχετικά άρθρα στον υπόλοιπο τύπο.³⁶ Αντίθετα, όταν η ομοσπονδιακή κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών αποκάλυψε δύο μήνες αργότερα ότι επέβαλε πρόστιμα σε 57 εταιρίες και οργανισμούς επειδή διατηρούσαν επιχειρηματικές σχέσεις με κράτη που υποστήριζαν την τρομοκρατία ή τρομοκρατικές οργανώσεις, κανείς, ούτε από την κυβέρνηση ούτε από τα μίντια, δεν έδειξε το παραμικρό ενδιαφέρον – παρά το γεγονός ότι επρόκειτο για εταιρίες όπως οι Chevron-Texaco, Wal-Mart, Citigroup, New York Yankees και Amazon.com, και παρά το γεγονός ότι το φάσμα των συνεργατών τους εκτεινόταν από το Ιράκ ως το Ιράν, περιλαμβανομένης και μιας άγνωστης τρομοκρατικής οργάνωσης. Η κυβέρνηση επέβαλε την ελαχίστη των ποινών, εισπράττοντας συνολικά 1,35 εκατομμύρια δολάρια, ενώ δημοσιοποίησε τις αξιόποινες αυτές πράξεις σε μια ξεχασμένη ιστοσελίδα του υπουργείου Οικονομικών – και αυτό μόνο αφού πρώτα μια ομάδα πολιτών κατέθεσε αγωγή προκειμένου να εξαναγκάσει την κυβέρνηση να δημοσιοποιήσει τα σχετικά στοιχεία. Η κυβέρνηση αποκάλυψε τις εταιρίες που είχαν παρανομήσει, τις εταιρίες με τις οποίες διατηρούσαν εμπορικές συναλλαγές και τα πρόστιμα που είχαν καταβληθεί, ενώ υπήρχε κάποια ασαφής αναφορά στα σημεία εκείνα του Νόμου περί συναλλαγών με τον Εχθρό, τον οποίο οι εταιρίες είχαν παραβιάσει. Ούτε μία από τις μεγάλες εφημερίδες, ούτε ένα από τα κεντρικά τηλεοπτικά δίκτυα δεν ασχολήθηκε με την υπόθεση· εμφανίστηκε σε δώδεκα μόνο δημοσιογραφικά μέσα, πολλά από τα οποία του εξωτερικού.³⁷ Σε καμία περίπτωση οι κατηγορίες δεν αφορούσαν τη συμμετοχή σε κάποια συγκεκριμένη ομάδα ή το σχεδιασμό μιας συγκεκριμένης τρομοκρατικής πράξης: τόσο ο Al-Arian όσο και οι εταιρίες κατηγορήθηκαν μόνο για συμμετοχή ή υποστήριξη τρομοκρατικών ομάδων ή κρατών που συνεργάζονται με την τρομοκρατία· μάλιστα στην περίπτωση του Αλ-Αριάν στόχος της τρομοκρατικής απειλής ήταν Ισραηλινοί και όχι Αμερικανοί πολίτες – ωστόσο μόνο στην πρώτη περίπτωση η κυβέρνηση κινητοποιήθηκε για να δείξει το μέγεθος του επαπειλούμενου κινδύνου που τελικά απομακρύνθηκε.

Μέχρι τώρα έκανα λόγο για έναν τρόπο παραγωγής πολιτικού φόβου: όπου οι πολιτικοί ηγέτες ορίζουν και ερμηνεύουν τα αντικείμενα που πρέπει ο λαός να προσέχει και να φοβάται. Αυτός ο τρόπος συνήθως προϋποθέτει ότι οι ηγέτες και οι λαοί στους οποίους απευθύνονται μοιράζονται την ίδια ταυτότητα και ότι και οι δύο ομάδες αισθάνονται πώς η ταυτότητά τους απειλείται. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτός ο τρόπος παραγωγής φόβου συνηθίζεται σε πολεμικές περιόδους, διότι η κύρια συνιστώσα του είναι το έθνος ή κάποιο άλλο είδος συνεκτι-

κής κοινότητας και το κύριο αντικείμενό του είναι ένας εξωτερικός εχθρός ή κάποια άλλη εξωτερική απειλή, όπως τα ναρκωτικά, οι εγκληματίες ή οι μετανάστες. Υπάρχει όμως κι ένας δεύτερος τρόπος παραγωγής πολιτικού φόβου ο οποίος μικρή σχέση έχει με πολιτικούς ηγέτες που ορίζουν ένα κοινό αντικείμενο ανησυχίας για ολόκληρο το λαό. Αυτό το δεύτερο είδος φόβου πηγάζει από τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ιεραρχίες που διαιρούν ένα λαό. Παρόλο που και αυτό το είδος μπορούν να το δημιουργήσουν, να το κατευθύνουν ή να το διαχειριστούν οι πολιτικοί ηγέτες, ο συγκεκριμένος στόχος ή λειτουργία του είναι ο εσωτερικός εκφοβισμός: η χρήση κυρώσεων ή η απειλή κυρώσεων προκειμένου να διασφαλισθεί η διατήρηση ή η ενίσχυση της εξουσίας μιας ομάδας σε βάρος μιας άλλης. Ενώ το πρώτο είδος φόβου αφορά το φόβο μιας συλλογικότητας απέναντι σε μακρινούς κινδύνους ή αντικείμενα, όπως ένας εξωτερικός εχθρός, διακριτών από τη συλλογικότητα, στη δεύτερη περίπτωση, ο φόβος είναι πιο οικείος, λιγότερο μυθώδης, καθώς ξεπηδά από τις κάθετες συγκρούσεις και τους ποικίλους διαχωρισμούς που ενυπάρχουν σε μια κοινωνία. Με άλλα λόγια, μιλάμε για τις ανισότητες στον πλούτο, την κοινωνική θέση και την εξουσία. Αυτό το δεύτερο είδος πολιτικού φόβου αναπτύσσεται μέσα από τις ανισότητες –οι οποίες είναι τόσο χρήσιμες σε όσους επωφελούνται από αυτές και τόσο επιζήμιες σε όσους πέφτουν θύματά τους– και βοηθά στη διαιώνισή τους. Θα ήταν βέβαια υπερβολικό να υποστηρίξουμε ότι αυτός ο δεύτερος φόβος αποτελεί θεμέλιο της κοινωνικής και πολιτικής τάξης. Πρέπει ωστόσο να αναγνωρίσουμε ότι συνδέεται τόσο στενά με τις διάφορες κοινωνικές ιεραρχίες –και την κυριαρχία και την υποταγή που συνεπάγονται αυτές οι ιεραρχίες– ώστε αποτελεί τον βασικό τρόπο κοινωνικού και πολιτικού ελέγχου.

Αυτό το είδος φόβου μπορεί να πηγάζει από δραματικές πράξεις βίας, αλλά όχι απαραίτητα. Όπως παρατηρούσε ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ στο «Γράμμα από τις φυλακές του Μπέριμιγχαμ Σίτι», οι λευκοί στην Αμερική του Τζιμ Κρόου* είχαν επινοήσει πολλούς τρόπους παραγωγής φόβου με τους οποίους

* Jim Crow: περιφρονητικό παρατσούκλι για τους Αφροαμερικανούς, το οποίο εκπροσωπεί μια ολόκληρη περίοδο της αμερικανικής ιστορίας που χαρακτηρίστηκε από τη φυλετική καταπίεση. Προήλθε από τίτλο δημοφιλούς τραγουδιού ενός συγκροτήματος, τα μέλη του οποίου εμφανίζονταν μεταμφιεσμένοι σε νέγρους του 19ου αιώνα. Μετά τη λήξη του αμερικανικού εμφύλιου πολέμου, στις περισσότερες πολιτείες των Ηνωμένων Πολιτειών ψηφίστηκαν νόμοι (γνωστοί ως Jim Crow Laws) που επέβαλλαν ένα καθεστώς διαχωρισμού μεταξύ λευκών και μαύρων: απαγορεύονταν οι γάμοι και οι σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ατόμων διαφορετικής φυλής, η συνένευση σε δημόσιους χώρους όπως κέντρα διασκέδασης, εκκλη-

καταπίεζαν τους μαύρους: «Όταν έχετε δει αγριεμένους όχλους να λυντσάρουν τις μανάδες και τους πατεράδες σας επειδή έτσι ήθελαν, και να πνίγουν τις αδερφές και τους αδερφούς σας επειδή έτσι τους ήρθε· όταν έχετε δει αστυνομικούς γεμάτους μίσος να καταριούνται, να κλοτσούν, να κακοποιούν, ακόμα και να σκοτώνουν, ατιμώρητοι, τους μαύρους αδερφούς και αδερφές σας· [...] όταν ταπεινώνεστε κάθε μέρα που περνά από τις ενοχλητικές αυτές πινακίδες που γράφουν “λευκοί” και “έγχρωμοι”· όταν το μικρό σας όνομα γίνεται “αράπης”, το μεσαίο “παιδί” (ανεξάρτητα από την ηλικία σας) και το επίθετό σας “Τζον”, και όταν κανένας δεν έχει αποκαλέσει με σεβασμό τη γυναίκα ή τη μητέρα σας “Κυρία”...»³⁸ Στη διάρκεια του μακαρθισμού, οι κρατικοί αξιωματούχοι ενέπνευσαν στους φιλελεύθερους και τους αριστερούς φόβο απέναντι στην εξουσία τους, μέσα από ελέγχους νομιμοφροσύνης, μαζικές απολύσεις και μαύρες λίστες. Με εξαίρεση τη δίκη και την εκτέλεση των Ρόζενμπεργκ –που πιθανότατα δεν είχε στόχο την πρόκληση φόβου παρόλο που τον προκάλεσε³⁹– κανένα από τα εργαλεία που χρησιμοποίησε ο μακαρθισμός για την παραγωγή φόβου δεν περιλάμβανε τη φυσική βία. Στο βαθμό που ο φόβος προειδοποιεί για κάποιο επικείμενο κακό, και στο βαθμό που το επικείμενο κακό στερεί το άτομο από κάποιο αγαθό, οι διαχειριστές της εξουσίας μπορούν να προκαλέσουν φόβο απλώς και μόνο απειλώντας το άτομο ότι κινδυνεύει να χάσει το συγκεκριμένο αγαθό. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει μορφές φυσικής βίας, αλλά όχι συχνά, καθώς στην περίπτωση του μακαρθισμού αυτό που διακυβευόταν ήταν η καταστροφή της επαγγελματικής σταδιοδρομίας ή η απώλεια της μόνημης εργασίας.

Όπως επισήμανε με σαφήνεια ο Κινγκ, για την πρόκληση φόβου δεν είναι αναγκαίες οι απειλές· αντίθετα, ο φόβος μπορεί, και συνήθως έτσι γίνεται, να υπονοείται στις σχέσεις μεταξύ ισχυρών και ανίσχυρων, επηρεάζοντας την καθημερινή επικοινωνία, χωρίς ωστόσο να χρειάζεται να φτάσουμε σε ακραίες μορφές εκφοβισμού. Μάλιστα, εκείνο που καθιστά αυτό τον ανομολόγητο φόβο τόσο ισχυρό, ειδικά σε καθεστώτα φιλελεύθερης δημοκρατίας, είναι ότι δεν απαιτεί, κατά κανόνα, φανερές πράξεις εξαναγκασμού. Όπως υποστήριξε το Ανώτατο Δικαστήριο: «Η απειλή κυρώσεων μπορεί να αποθαρρύνει» την άσκηση της ελευθερίας «σχεδόν εξίσου αποτελεσματικά με την πραγματική εφαρμογή των κυρώσεων».⁴⁰ Αυτό επαληθεύεται ιδιαίτερα όταν τα θύματα της

σίες, θέατρα κ.λ.π., η συνύπαρξη στις ίδιες γειτονιές. Οι νόμοι αυτοί ίσχυσαν την περίοδο 1876-1965, γνωστή ως Jim Crow Era. (ΣτΜ)

απειλής είναι ανίσχυρα ή όταν η ευημερία τους εξαρτάται από την καλή θέληση των ισχυρών. Εξαιτίας αυτής της εξάρτησης, τα θύματα τείνουν να υπακούουν τους ανωτέρους τους από φόβο ότι θα χάσουν την προστασία τους, έτσι δεν είναι απαραίτητο να έπονται του φόβου πρόσθετες πράξεις εξαναγκασμού. Αυτός ο καθόλου θεαματικός, καθημερινός φόβος αποτελεί τον αμερικανικό τρόπο καταστολής.

Δεν είναι μόνο οι ισχυροί που διαχειρίζονται το φόβο και οι ανίσχυροι που τον υφίστανται. Οι άνθρωποι που κατέχουν την εξουσία καταλαμβάνονται συχνά από φόβο απέναντι σε αυτούς που δεν την κατέχουν· πρόκειται για φόβο που γεννά είτε η ενοχή για την αδικία που διέπραξαν, είτε, στις περισσότερες περιπτώσεις, η πιθανότητα να ξεσηκωθούν μια μέρα οι ανίσχυροι και να τους εκδιώξουν από την εξουσία. Για μια ακόμα φορά, ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ κατανοεί πολύ καλά αυτόν το φόβο της ελίτ. Ο Τζιμ Κρούου, έγραφε, «ενισχύεται από τελειώς παράλογους φόβους, όπως είναι η απώλεια των επιθυμητών οικονομικών προνομίων, η αλλαγή της κοινωνικής θέσης, ο γάμος μεταξύ διαφορετικών φυλών και η προσαρμογή σε μια νέα κατάσταση». Η «λευκή μειοψηφία, γεμάτη ενοχές» φοβόταν ότι «εάν ο Νέγρος αποκτήσει εξουσία, χωρίς κανένα φραγμό και κανέναν οίκο θα βιαστεί να πάρει εκδίκηση για τις αδικίες και τις βιαιότητες που υπέστη για τόσα και τόσα χρόνια». Οι λευκοί, πρόσθετε ο Κινγκ, μοιάζουν με το γονιό «που κακομεταχειριζόταν αδιάλειπτα το γιο του» και «ξαφνικά συνειδητοποιεί ότι ο γιος του είναι πια ψηλότερος από εκείνον. Θα χρησιμοποιήσει λοιπόν ο γιος τη νέα σωματική του δύναμη για να ανταποδώσει όλα τα χτυπήματα που δέχτηκε στο παρελθόν;»⁴¹

Σε κάθε περίπτωση, ο πιο σημαντικός πολιτικός φόβος, αυτός που κυρίως ορίζει τις ζωές μας και περιορίζει τις δυνατότητές μας, είναι ο φόβος που νιώθουν οι λιγότερο ισχυροί απέναντι στους περισσότερο ισχυρούς, είτε πρόκειται για κρατικούς αξιωματούχους είτε για εργοδότες του ιδιωτικού τομέα, για απόμακρους εκπροσώπους του κράτους ή πιο οικείους τοπικούς άρχοντες. Και φτάνουμε έτσι στον πυρήνα του ισχυρισμού μας. Παρά την έμφαση που δίνεται σήμερα στο φόβο της τρομοκρατίας, ή πιο παλιά στο φόβο του κομμουνισμού, η πιο σημαντική μορφή φόβου είναι αυτή που αισθάνονται οι απλοί Αμερικανοί πολίτες απέναντι στους ανωτέρους τους, όσους υποστηρίζουν τις ανισότητες της καθημερινής ζωής και επωφελούνται από αυτές. Αυτού του είδους ο φόβος είναι κατασταλτικός, καθώς περιορίζει τις πράξεις των λιγότερο ισχυρών ευνοώντας την έκφραση των περισσότερο ισχυρών. Διασφαλίζει ότι οι λιγότερο ισχυροί θα υπακούουν στις ρητές ή άρρητες επιθυμίες των ανωτέρων τους, ή έστω δεν θα κάνουν τίποτα για να αμφισβητήσουν ή να υπονομεύσουν την ισχύουσα κατανο-

μή εξουσίας. Αυτοί οι φόβοι είναι κρίσιμοι για τους κατόχους της εξουσίας, καθώς τους επιτρέπουν να προχωρούν ανεμπόδιστα στην επιδίωξη των σκοπών τους, και τους εγγυώνται ότι θα παραμείνουν στην ίδια θέση για αρκετό χρονικό διάστημα.

Ένας κατάλληλος χώρος για τη διερεύνηση του κατασταλτικού φόβου στη σύγχρονη Αμερική είναι το εργασιακό περιβάλλον, γιατί εκεί ακριβώς –στις αδιαφανείς πρακτικές πρόσληψης και απόλυσης, προαγωγής και υποβιβασμού– στις επιβαλλόμενες και πιεστικές σχέσεις οικειότητας που αναπτύσσονται μεταξύ εργαζόμενου και εργοδότη, προϊστάμενου και υφιστάμενου– ο φόβος αποδεικνύεται εξαιρετικά δραστηκός. Παρά το γεγονός ότι οι ενήλικοι Αμερικανοί ξοδεύουν το μεγαλύτερο διάστημα της μέρας τους στη δουλειά, και παρά το γεγονός ότι οι οικονομικές εφημερίδες ομολογούν ανοιχτά ότι «ο φόβος δεν είναι ποτέ απών από τους χώρους εργασίας, και δεν θα έπρεπε να είναι» και ότι «ο φόβος μπορεί να είναι ένα πανίσχυρο μέσο διοίκησης», παρ' όλα αυτά ο χώρος εργασίας παραμένει *terra incognita*, προστατευμένος από τα πανύψηλα τείχη που ορθώνει το νομικό οπλοστάσιο και η πολιτική αδιαφορία.⁴² Με την απειλή της απόλυσης, του υποβιβασμού, της παρενόχλησης και άλλων κυρώσεων, οι εργοδότες και οι μάνατζερ επιχειρούν να αποθαρρύνουν κάθε λόγο και δράση, να διασφαλίσουν ότι οι εργαζόμενοι δεν θα αντιμιλήσουν ή δεν θα αντιδράσουν. Οι εργοδότες δεν πράττουν έτσι επειδή είναι άσπλαχνοι, αλλά επειδή πιστεύουν, όπως γράφει ο Άντριου Γκρόουβ, ιδρυτικό μέλος και πρώην πρόεδρος της Intel, στο έργο του *Only the Paranoid Survive*, ότι ο φόβος αποτελεί κίνητρο για την πρόοδο της σύγχρονης βιομηχανίας, ένα σημαντικό στήριγμα της πολιτικής οικονομίας.⁴³ Ο φόβος στον εργασιακό χώρο δημιουργεί μια εσωτερική κοινωνική τάξη, η οποία μπορεί να περιγραφεί με κάποια δόση υπερβολής ως φεουδαρχική· πρόκειται για έναν κόσμο μάλλον προνεωτερικό παρά μετανεωτερικό, που δεν έχει ως κύριο θεωρητικό του τον Καρλ Μαρξ ή τον Άνταμ Σμιθ αλλά τον Ζοζέφ ντε Μεστο.

Ας εξετάσουμε την εμπειρία μιας ομάδας εργατριών από το Όξναρντ της Καλιφόρνια, στις εγκαταστάσεις της Nabisco, που παράγει ένα είδος σος για μπιζιόλες και τη φημισμένη μουστάρδα Grey Poupon. Το 1995 οι εργάτριες αυτές κατέθεσαν αγωγή κατηγορώντας τους προϊσταμένους τους ότι συστηματικά τους απαγόρευαν να επισκεφθούν την τουαλέτα. Αφού τους είχαν υποδείξει να ουρούν επάνω τους, με την απειλή της θέσης σε διαθεσιμότητα για τρεις ημέρες σε περίπτωση που πήγαιναν στην τουαλέτα χωρίς έγκριση, οι εργάτριες αναγκάστηκαν να φορούν πάνες για ενήλικες. Οι πάνες ακράτειας όμως ήταν ακριβές και οι εργάτριες χρησιμοποιούσαν απλές σερβιέτες και χαρτί τουαλέτας,

γεγονός που εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους για την υγεία τους. Πράγματι, αρκετές εργάτριες έπαθαν μόλυνση στην ουροδόχο κύστη και στην περιοχή των γεννητικών οργάνων. (Όταν άκουσε την ιστορία ο συντηρητικός δημοσιογράφος Ρ. Έμετ Ταϊρέλ Τζούνιορ, τις συμβούλεψε να φορούν ειδικές πάνες που χρησιμοποιούν για τα άλογα που σέρνουν τις άμαξες στο Σέντραλ Παρκ της Νέας Υόρκης.) Μόνο τον Απρίλιο του 1998 και μετά από την πίεση που άσκησαν τα εργατικά συνδικάτα, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι εργοδότες έπρεπε να διασφαλίζουν στους υπαλλήλους τους «χρονικά προσδιορισμένη πρόσβαση» στην τουαλέτα. Έκτοτε οι εργοδότες κατάφεραν να προσπερνούν το νόμο. Όπως το 2002, για παράδειγμα, που οι υπεύθυνοι σε ένα αποστακτήριο του Jim Beam στο Κλέρμοντ του Κεντάκι κρατούσαν καταστάσεις με τις ώρες που χρησιμοποιούσαν οι εργάτες την τουαλέτα, και τιμώρησαν 45 από αυτούς διότι υπάκουσαν στο κάλεσμα της φύσης σε χρόνο εκτός των προβλεπόμενων διαλειμμάτων. Γυναίκες υπάλληλοι υποχρεώνονταν ακόμα και να αναφέρουν την αρχή της εμμήνου ρύσης τους στη διεύθυνση προσωπικού.⁴⁴ Αυτές είναι απλώς κάποιες από τις πιο τρανταχτές περιπτώσεις εργασιακών καταναγκασμών που είδαν το φως της δημοσιότητας· μπορούμε εύκολα να φανταστούμε πόσοι ακόμα εργαζόμενοι υφίστανται παρόμοιες καταστάσεις αλλά φοβούνται να τις καταγγείλουν. (Σε μια από τις πιο σημαντικές έρευνες που έχουν γίνει ποτέ σε εργασιακό χώρο, δύο κοινωνικοί επιστήμονες βρήκαν ότι ένας στους πέντε εργαζόμενους που έχει σκεφτεί να υποβάλει μήνυση εναντίον του εργοδότη του, δεν το έκανε φοβούμενος τυχόν αντίποινα της εργοδοσίας· σε πολλές πολιτείες και βιομηχανίες, τέτοια αντίποινα είναι απολύτως νόμιμα.)⁴⁵

Δεν είναι μόνο οι μισθωτοί που απασχολούνται στα κατώτερα κλιμάκια της οικονομίας των υπηρεσιών αυτοί που βιώνουν παρόμοιες μορφές ελέγχου και εκφοβισμού· παρόμοια είναι τα βιώματα των μεσαίων στελεχών. Ο Γκρόουβ, για παράδειγμα, ήθελε να διοικεί την Intel* με τον τρόπο που ο Αλ Καπόνε έφερε βόλτα το Σικάγο. Όταν, σε μια συνάντηση εργασίας ένας συνεργάτης του αρκούσε να εμφανιστεί, ο Γκρόουβ περίμενε «κραδαίνοντας ένα ξύλινο ραβδί που είχε το μέγεθος μπαστούνιού του μπείζμπολ». Μετά από λίγη ώρα, ο Γκρόουβ χτυπούσε το ξύλο στο τραπέζι και φώναζε: «Δεν θέλω ποτέ μα ποτέ να ξαναμπώ σε συνάντηση με αυτή την ομάδα που δεν αρχίζει και δεν τελειώνει τις

* Andrew Stephen Grove (1936-). Γεννήθηκε στη Βουδαπέστη και μετανάστευσε στις ΗΠΑ όπου σπούδασε χημικός μηχανικός. Ένας από τους ιδρυτές της Intel Corporation και υπεύθυνος για τη μεγάλη επιτυχία της εταιρείας. (ΣΤΜ)

υποχρεώσεις της στην προγραμματισμένη ώρα». Άλλοι εργοδότες επιδεικνύουν λιγότερο νταηλίκι, ελέγχουν όμως και τρομοκρατούν τους υπαλλήλους τους με άλλες μεθόδους. Στο χώρο της υψηλής τεχνολογίας, οι εργοδότες μπορούν να χρησιμοποιούν συστήματα πληροφορικής για να παρακολουθούν την κάθε κίνηση του εργαζόμενου. Το λογισμικό Investigator –το οποίο χρησιμοποιούσαν οι εταιρίες ExxonMobil και Delta– διατηρούσε τα ίχνη όχι μόνο από κινήσεις που εκτελούνταν στο χώρο εργασίας (όπως τον αριθμό των χτυπημάτων στο πληκτρολόγιο ή τα κλικ του ποντικιού του εργαζόμενου ανά δευτερόλεπτο), αλλά και από όποια ηλεκτρονική κίνηση μπορούσε να θεωρηθεί ότι εγκυμονεί κινδύνους. Εάν, για παράδειγμα, μία εργαζόμενη πληκτρολογούσε «ύποπτες» λέξεις όπως αφεντικό ή σωματείο, ο Investigator θα προωθούσε αυτόματα το κείμενό της –είτε το είχε αποθηκεύσει είτε όχι, είτε το είχε ταχυδρομήσει είτε όχι– στον προϊστάμενό της. «Επιστρέψαμε στον 15ο αιώνα», δηλώνει στέλεχος από τον τομέα των Δημοσίων Σχέσεων «παλιά χρησιμοποιούσαν μια σιδερένια μπάλα, τώρα μας αλυσοδένουν με την τεχνολογία».⁴⁶

Στο σύγχρονο εργασιακό περιβάλλον των μεγάλων επιχειρήσεων ο εκφοβισμός και η κατασκοπία συνυπάρχουν με χάρτινες διαβεβαιώσεις περί σεβασμού της ατομικότητας, ενώ οι υπάλληλοι, που τρέμουν μήπως χάσουν τη δουλειά τους, υποχρεώνονται να επιδείξουν, μέσα από αρκετά εξελιγμένες τελετουργίες, την πίστη και την αφοσίωσή τους στην εταιρία. Τα αποτελέσματα μπορεί συχνά να εξευτελίζουν και να υποτιμούν τους εργαζόμενους. Αφού πρώτα η NYNEX προχώρησε σε περικοπές προσωπικού στα μέσα της δεκαετίας του 1990, απαίτησε από τους ειδικευμένους τεχνικούς της και όσους κατείχαν μεταπτυχιακούς τίτλους να παρακολουθήσουν ένα τριήμερο ομαδικό πρόγραμμα εκτός εργασίας στο οποίο προτρέπονταν να ανακαλύψουν τη δημιουργικότητά τους χοροπηδώντας μέσα σ' ένα δωμάτιο με διαφορετικούς τρόπους. Άλλοι έπαιζαν κουτσό, άλλοι με τα δύο πόδια, άλλοι σηκώνοντας ψηλά τα χέρια στον αέρα, ενώ ένας κλείνοντας τα μάτια με τα χέρια. Σύμφωνα με έναν από τους συμμετέχοντες «Οι επικεφαλής μάς έλεγαν πράγματα όπως: “Κοίτα πόσο δημιουργικός είσαι, πόσους διαφορετικούς τρόπους μπορείς να σκαρφιστείς για να αναπηδάς στο δωμάτιο”. Και όλοι το κάναμε... Όλοι το κάναμε». Στέλεχος του μάρκετινγκ σε αλυσίδα ραδιοφωνικών σταθμών, η οποία επίσης είχε προχωρήσει σε απολύσεις, αφηγείται πώς, στη διάρκεια ενός σεμιναρίου με στόχο να δώσει κίνητρα στους εργαζόμενους, ένα μέλος του διοικητικού συμβουλίου μοίρασε νεροπίστολα στους υπαλλήλους και τους έβαλε να χτυπούν ο ένας τον άλλο – για να τους βοηθήσει να εξοικειωθούν με την παιδική πλευρά του εαυτού τους. «Έβλεπες στελέχη να τρέχουν ρίχνοντας ο ένας στον άλλο με τα νεροπί-

στολα», θυμάται. Για μια στιγμή σκέφτηκε να μην πάρει μέρος στο παιχνίδι, μετά όμως αναλογίστηκε «Εάν δεν ριξώ με το νεροπίστολο, μήπως θα είμαι ο επόμενος που θα φύγει;» Τέτοια παιχνίδια, πρόσθεσε, «έφερναν σε εξαιρετικά αμήχανη θέση επαγγελματίες, άντρες και γυναίκες. Πολλοί από εμάς νιώθαμε άβολα, ντροπιασμένοι, απρόθυμοι να συμμετάσχουμε στο παιχνίδι. Όμως όλοι τελικά το έκαναν. Ήταν σαν αυτή η διαδικασία να είχε στόχο να σε μειώσει. Νομίζω πως ήταν ένας τρόπος να μας ταπεινώσουν». Ύστερα από ένα κύμα απολύσεων στην Bank of America, ανώτερα στελέχη της εταιρίας οργάνωσαν ένα εθελοντικό πρόγραμμα, στο οποίο οι υπάλληλοι καλούνταν να «υιοθετήσουν» ένα Μηχάνημα Αυτόματων Συναλλαγών (ATM). Περισσότεροι από 2.800 εργαζόμενοι πήραν μέρος στο πρόγραμμα, καθαρίζοντας –στον ελεύθερο χρόνο τους και χωρίς να πληρώνονται– με προθυμία το ATM που είχαν «υιοθετήσει» και τον γύρω χώρο, προκειμένου να μην χάσουν τη δουλειά τους.⁴⁷

Ο τρόπος που κατανοούμε το φόβο –ως μια συλλογική αντίδραση σε μη πολιτικές απειλές, ως μέσο της πολιτείας για την ηθική και πνευματική της αναγέννηση– ή η αντίδραση μόνο σε εξωγενή αντικείμενα φόβου μάς ωθεί να αγνοούμε ή να υποτιμάμε τις παραπάνω καθημερινές μορφές φόβου, οι οποίες ενισχύουν την κοινωνική καταστολή, περιορίζουν την ελευθερία και δημιουργούν ή διαιωνίζουν την ανισότητα. Εστιάζοντας σε αντικείμενα φόβου, τα οποία προσλαμβάνουν ως μη πολιτικά, αντιμετωπίζοντας αυτούς τους φόβους ως πηγές διαπαιδαγώγησης των πολιτών και συλλογικής αναζωογόνησης, οι συγγραφείς και οι ηγέτες των Ηνωμένων Πολιτειών προσέχουν ελάχιστα τις μορφές εξουσίας που γεννούν ακριβώς κατασταλτικούς φόβους. Όλες οι κοινωνίες, συμπεριλαμβανομένης και της αμερικανικής, είναι οργανωμένες κάθετα, διανέμοντας περισσότερη εξουσία, περισσότερο πλούτο και κύρος στους λίγους και όχι στους πολλούς. Αντιμέτωποι με εξωτερικές απειλές που δεν μπορούν να τιθασευτούν, αναλυτές και πολιτικοί επιβάλλουν μια ενότητα, η οποία λειτουργεί ως προκάλυμμα για τις ιεραρχίες και τις ανισότητες. Με προκάλυμμα αυτήν την ενότητα, οι ισχυροί αντλούν περισσότερα και οι ανίσχυροι αρκούνται σε λιγότερα. Αυτό σημαίνει ενότητα απέναντι στους τρομακτικούς, εξωγενείς, μη πολιτικούς κινδύνους. Όταν αντιμετωπίζουμε το φόβο ως ευκαιρία για συλλογική αναγέννηση απέναντι σε μη πολιτικές απειλές, συμβάλλουμε στη διαιώνιση εκείνων ακριβώς των μορφών φόβου που περιορίζουν τις προσδοκίες και τις πράξεις μας.

Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του βιβλίου σχεδιάστηκε πριν από την 11η Σεπτεμβρίου, και τα ποικίλα ζητήματα που προκρίνει απέχουν πολύ από τις απειλές του ισλαμικού φονταμενταλισμού και της ισλαμικής τρομοκρατίας. Παρ' όλα

αυτά, οι αντιδράσεις της αμερικανικής κοινωνίας απέναντι στην 11η Σεπτεμβρίου –η αίσθηση της αναγέννησης την οποία πολλοί περίμεναν πως θα φέρει, η επιμονή στην αντιμετώπιση της τρομοκρατίας έξω από το χώρο του πολιτικού, η διαχείριση του φόβου της τρομοκρατίας από τις ελίτ για την παραγωγή ή εδραίωση κατασταλτικών μορφών εξουσίας– μας αναγκάζουν να αντιμετωπίσουμε τις πολιτικές διαστάσεις του φόβου. Το βιβλίο κινήθηκε προς αυτή την κατεύθυνση φιλοδοξώντας να συμβάλει στην εγκατάλειψη δύο βασικών παραδοχών για το φόβο. Η πρώτη είναι ότι ο πολιτικός φόβος και όσες έννοιες συνδέονται με αυτόν –ο κίνδυνος, η καταστροφή και το κακό– μπορούν να προσφέρουν κάποια ελπίδα για ένα νέο ξεκίνημα, την αναγέννηση ή την αποκατάσταση ενός στιβαρού δημοκρατικού πολιτεύματος, των ευγενικών σκοπών και των μεγάλων αρετών. Για μεγάλο χρονικό διάστημα, διανοούμενοι και πολιτικοί περιφέρονταν στους βάλτους του φόβου αναζητώντας εκεί τις πηγές του πολιτικού και ηθικού βίου. Το ότι παρόμοιες αναζητήσεις οδήγησαν συνετούς και ανθρωπιστές διανοητές να εξυμνούν μια πολεμική κουλτούρα που ξεπηδούσε μέσα από μαζικές σφαγές –κυριολεκτώντας στην περίπτωση του δημοσιογράφου Τζορτζ Πάκερ, που προσεύχεται να μην επιστρέψουμε ποτέ στην παλιά κατάσταση της ειρήνης και της ευημερίας– θα έπρεπε να μας κάνει πολύ επιφυλακτικούς. Αξίζει να αναρωτηθούμε, τι είναι αυτό που λείπει από τον κόσμο μας ώστε θα έπρεπε να απαιτούμε να χυθεί αίμα και να θυσιαστούν άνθρωποι, και χρειάζεται ο φόβος που γεννά ο όλεθρος και η απώλεια προκειμένου να νιώσουμε ζωντανό; Πώς είναι ποτέ δυνατόν ο Κρίστοφερ Χίτσενς, ένας από τους πιο καλλιεργημένους και αναγνωρισμένους ανθρώπους της εποχής μας, να μπορεί να προβαίνει σε μια ομολογία όπως αυτή που ακολουθεί, χωρίς να δημιουργεί την παραμικρή ανησυχία στην κοινή γνώμη, αντίθετα να επαινείται για την οξυδέρκεια και τον ανθρωπισμό του; «Θα πρέπει να ομολογήσω πως την 11η Σεπτεμβρίου, αφού πρώτα βίωσα το σύνολο του γνωστού φάσματος συναισθημάτων που απλώνονται από την οργή έως την αηδία, ανακάλυψα πως ένα άλλο αίσθημα διεκδικούσε την πρωτοκαθεδρία. Μετά από σκέψη, και προς μεγάλη μου έκπληξη και ηδονή, διαπίστωσα ότι επρόκειτο για την ευφροσύνη. Ίδού λοιπόν ο πιο τρομακτικός εχθρός –η θεοκρατική βαρβαρότητα– μπροστά στα μάτια μας... Συνειδητοποίησα πως ακόμα και εάν η μάχη συνέχιζε να μαίνεται έως την τελευταία ημέρα της ζωής μου, δεν θα πτοούμουν καθόλου και θα συνέχιζα μέχρις εσχάτων».⁴⁸ Πληρώσαμε ένα φοβερό τίμημα ερωτοτροπώντας με τον πολιτικό φόβο, ατιμάζοντας τα θύματά του και εξουδετερώνοντας τις ίδιες μας τις δυνάμεις. Ίσως έφτασε η στιγμή να αναλογιστούμε εάν άξιζε πράγματι να πληρώσουμε αυτό το τίμημα.

Η δεύτερη παραδοχή την οποία θέλει να πολεμήσει το παρόν βιβλίο είναι η πλάνη ότι τα αντικείμενα του φόβου μας –και ο φόβος μας γι' αυτά τα αντικείμενα– ξεπηδούν από σκοτεινές, μη πολιτικές ή αντι-πολιτικές δυνάμεις· ότι ο φόβος είναι «η μαρμαρυγή της ανυπαρξίας», όπως χαρακτηρίζει ο πολωνός ποιητής Ζμπίνιου Χέρμπερτ το «Τέρας του Κύριου Cogito»:

δύσκολο να περιγραφεί
δραπετεύει από τον ορισμό

σαν μια απέραντη θλίψη
ν' απλώθηκε πάνω απ' τη χώρα

με την πένα
δεν μπορεί να τρυπηθεί

ούτε μ' επιχείρημα
ούτε με λόγην.⁴⁹

Παρόλο που αυτή η ιδέα του φόβου αποτελεί κοινό τόπο, δεν είναι άλλο από αυτό – μια ιδέα, και μάλιστα μια λανθασμένη ιδέα. Ο πολιτικός φόβος μπορεί να διαπεραστεί από μία πένα, ένα επιχείρημα, μία λόγην. Πρόκειται για ένα πεδίο όπου συναντιούνται η νόηση και τα πάθη, η ηθική μας και η πολιτική μας, όχι κάποια μυστηριώδης απόρροια του ψυχολογικού και πολιτιστικού βυθού. Είναι φίλος του οικείου –των νόμων, των ελίτ, των θεσμών, της εξουσίας και της αυθεντίας– και σύντροφος του συμβατικού – της ηθικής και της ιδεολογίας, υπόκειται και αυτός στην πολιτική ανάλυση όπως και όλα τα παραπάνω φαινόμενα. Οποιαδήποτε άλλη αξίωση για το φόβο, θα ήταν σαν να του προσδίδαμε δυνάμεις που απλώς δεν έχει. Εάν πλαισιώσουμε το φόβο με την αύρα του διαβολικού και του μυστήριου, μπορούμε ίσως να ικανοποιήσουμε τη δίψα για κάποια εντυπωσιακή καταστροφή, τόσο γνώριμη στους απανταχού λάτρεις των ταινιών τρόμου, δεν μπορούμε όμως να καλύψουμε το αίτημα για αλήθεια.

Εάν απομονώσουμε το φόβο από αυτούς τους μύθους που τον περιβάλλουν, εάν γυμνώσουμε το φόβο που γεννήθηκε την 11η Σεπτεμβρίου από τις πολιτικές του συνιστώσες, θα μπορέσουμε ίσως να διακρίνουμε αυτά που για χρόνια έμεναν στο σκοτάδι: τον καταπιεστικό φόβο προς τους ιεραρχικά ανωτέρους, τον οποίο βιώνουν καθημερινά οι Αμερικανοί πολίτες στους χώρους εργασίας, στα σχολεία, στις δοσοληψίες τους με το κράτος και μέσα στους θεσμούς που σχη-

ματίζουν την κοινή μας ζωή. Ίσως μπορέσουμε τότε να δούμε πώς ο φόβος μας απέναντι στην τρομοκρατία, ένας φόβος ενορχηστρωμένος και κατευθυνόμενος από τους ισχυρούς, χρησιμοποιείται για την αναδιοργάνωση των δομών εξουσίας στην αμερικανική κοινωνία, δίνοντας περισσότερα σε αυτούς που έχουν ήδη πολλά και αφαιρώντας από αυτούς που έχουν λίγα. Ίσως μπορέσουμε ακόμα και να διακρίνουμε –καθιστώντας πολιτικό ζήτημα– τις ανισότητες της σύγχρονης Αμερικής και τον κατασταλτικό φόβο που γεννούν και συντηρούν αυτές οι ανισότητες. Γιατί κάποια μέρα, ο πόλεμος εναντίον της τρομοκρατίας θα λάβει τέλος. Όλοι οι πόλεμοι κάποτε τελειώνουν. Και όταν γίνει αυτό, θα ανακαλύψουμε ότι συνεχίζουμε να ζούμε μες στο φόβο: όχι της τρομοκρατίας ή του φανατικού Ισλάμ, αλλά των εδώ κυρίαρχων που ανέδειξε ο φόβος.